

ITÄMEREN- SUOMALAISTEN KIELTEN METEOROLOGISEN SANASTON ETYMOLOGIAA

LAURI HAKULISEN VÄITÖSKIRJAN
AINEISTON VALOSSA

PROLOGI

Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi ilmestyneessä Verba docent -juhlakirjassa Martti Haavio kirjoittaa päivänsankarin siihenastista elämänuraa käsittelevässä artikkelissaan myös Hakulisen väitöskirjan saamasta kriittisestä vastaanotosta ja päättää tämän aiheen käsittelyn seuraaviin sanoihin: »Suomalaisen kielentutkimuksen piirissä arvostetaan nykyisin Lauri Hakulisen väitöskirjaa. Perinteiden mukaista ja inhimillistä on, että sen yhteydessä kuitenkin aina muistetaan mainita puista; mutta jo nähdään metsäkin. Seuraava sukupolvi tuskin enää puhuu puista. Ehkei osu väärään ennustaja, joka väittää teoksen aikojen menen tulevan kuulumaan suomen kielen tutkimuksen klassillisiin teoksiin.» (Haavio 1959: 19–20.)

Tarkastelen artikkelissani Hakulisen väitöskirjaa (Hakulinen 1933a) vuosituhannen taitteen itämerensuomalaisen etymologian näkökulmasta. Uuden sukupolven edustajana pyrin puhumaan metsästä. Mutta metsän arviointi on pakosta aina myös puiden arviointia. Otan tarkasteltavakseni Hakulisen väitöskirjan kaikki 13 sanaperhettä ja yritän selvittää, missä määrin ne — kuten aikalaiskritiikki¹ katsoi — sisältävät heterogeenista ainesta, puista puhuaksemme haavanoksia koivunrunkoon ympäntynä, ja missä määrin tekijän onnistunut osoittaa omien sanojensa mukaisesti (Hakulinen 1942a: 59) »semologia

---

¹ Teoksesta on ilmestynyt vain yksi painettu arvostelu (Äimä 1934), ja sekin on pikemmin kustoksen lausunto historiallis-kielitieteelliselle osastolle; vrt. Hakulinen 1934. — Väitöskirjan eri vaiheista kertoo värikkääseen tapansa Lauri Kettunen 1960: 197–201 ja samasta aiheesta kirjoittaa Tiina Onikki 1996.

yhteyksiä, jotka katseiltamme näkymättömiin hautautuneina ikäänkuin maan alitse yhdistävät toisiinsa, osittain mitä yllättävimmällä tavalla, nykykielen ruokamullan pinta-kerroksessa kaukana toisistaan eläviä ja erinäköisiä sanaversoja».

Omassa väitöskirjassani (Koponen 1998a) olen etsiessäni alkuperänselityksiä eteläviron murteen sanastolle niin ikään joutunut pohtimaan itämerensuomen sanojen geneettisiä yhteyksiä sekä semantiikan että sananmuodostusopin kannalta ja päätynyt osaksi hyvin samantapaisiin käsityksiin kuin Lauri Hakulinen jo 65 vuotta aikaisemmin. Asian havainnollistamiseksi sovellan seuraavassa Hakulisen aineistoon samaa itämerensuomalaisen sananmuodostusopin teoriaa, terminologiaa ja etymologointimetodia kuin omassa työssäni. Samalla paikkailen sitä omaan työhöni jäänyttä puutetta, etten ole metodia kehitellessäni (luvuissa 3 ja 4) lainkaan viitannut Hakulisen väitöskirjaan.²

ANALYYSI

Aiheen Lauri Hakulisen väitöskirjaan antoi tekijän havainto, että yleiskielessä 'moittimista, torumista' merkitsevällä sanalla *soimata* — tai sen homonyymillä — on lounaismurteissa myös merkitys 'hohtaa, huokua, päästää lävitseen (kylmää, kuumaa, kosteutta)'. Etsiesään todisteita oletukselleen, että kyse on etymologisesti yhdestä sanasta, Hakulinen päätyi siihen, että samaan yhteyteen kuuluu laaja pesye muutakin sanastoa, nimittäin viron *sõitlema* 'torua, moitiskella', *sõitma* 'ajaa' ja suomen *soittaa* ja *soida*, murteiden *soitto* 'soihitu; auringonsäteiden t. sateen aiheuttama juova taivaalla', *soimuta* 'loimuta', *soimottaa* 'loimottaa', *soihutu* ja *soihduta* 'loimuta, liekehtiä', *soilo* 'pitkänomainen', *soikko*, *soikea*, *soikottaa* 'sojottaa', *sojottaa*, *sojahtaa* ym.

Pesyeeen ytimenä tai kantana on onomatopoeettinen verbivartalo *soi-* (< **śoje-* 'viheltää, puhaltaa tjs.', vrt. UEW 482–83) tai toisin sanottuna (vrt. VW 2: 92, 95, 113; Koponen 1998a: 46–48; Koponen 1998b) onomatopoeettis-deskriptiivinen juuri $\sqrt{soj-}$ (laajennettuna $\sqrt{soiC-}$), joka ainakin itämerensuomessa³ kuuluu samaan $\sqrt{sVj-}$ juurisarjaan kuin pesye *sujahtaa*, *sujua*, *suikea*, *suippo* jne. Hakulisen käsitys puheena olevien sanojen alkuperästä ja yhteenkuuluvuudesta on otettu — sanakirjan esitystavan mukaisesti lähdeittä mainitsematta — olennaisilta osin SKES:n artikkeleihin.

Sekä merkitys- että sananmuodostusopillisesti rinnakkainen on Hakulisen toinen sanapesye, johon kuuluvat sanat *moittia* 'soimata, torua', *moikkia*, *moikata* id., *mojua* 'pitää huonona t. sopimattomana', *mojo(t)a* 'hohtaa, säteillä; vaikuttaa; särkeä; hapantua', *mojo* 'kylmä tuuli; melu', *mojakka* id., *mojottaa* 'tuntua kylmältä; särkeä; pitää kovaa ääntä', *mojuta* 'meluta, jupista', *moikottaa* id., *moikaa* 'kaikaa; moittia', *moikua*, *mojahtaa*. Samaan juurisarjaan $\sqrt{mVi(C)-}$ kuuluu itämerensuomessa muitakin pesyeitä: juurella $\sqrt{muj-}$ (vartalolla **muj(a)-*; ks. SSA s.v. *muikea*, *muikku*, *muistaa*, *muj*¹⁻²; UEW 284) on

² Teos kuuluu kyllä työni lähteisiin, ja viittaan siihen paikoin 5. luvun sana-artikkeleissa. — Hakulisen väitöskirjaa (tai samaa aihetta käsitteleviä artikkeleita Hakulinen 1941, 1942ab, 1945) eivät mainitse lähdeluettelossaan suomalais(-ugrilais)en etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa esittelevät uusimmat teokset Häkkinen 1983, 1985, 1990, Kulonen 1996; näihin Hakulisen töihin eivät viittaa myöskään Anttila 1976 ja Nikkilä 1998a.

³ Jos *sujua* < varhaiskantasuomen **sujV-*, kuten sanueen saamenkielinen vastine *soggjât* näyttäisi osoittavan (Lehtiranta 1989: n:o 1146; vrt. SKES, jonka mukaan saamen sana on peräisin itämerensuomesta), esi-itämerensuomalaisten juurten $\sqrt{soj-}$ ja $\sqrt{suj-}$ suhde on etäisempi; vrt. s. 521.

myös laajalti etävastineita, kun taas juuri $\sqrt{mai}C$ - rajoittuu itämerensuomeen. Jälkimmäisen yhteyteen kuuluu ainakin viron *maik* 'maku', *maigutama* 'maistella', suomen *maisku(tta)a*; ilmeisesti myös suomen *maistaa* itämerensuomalaisine vastineineen (EEW 1486–88; toisin mm. SSA).

SKES esittää sanat *moittia* ja *moikkia* yhdessä antamatta sanoille alkuperän selitystä; muut edellä luetellut sanat esitetään toisessa artikkelissa, jossa myös viitataan deskriptiivis-onomatopoeettisen alkuperän mahdollisuuteen. SSA:n kanta puheena olevien sanojen yhteiseen (deskriptiivis-)onomatopoeettiseen alkuperään on varauksellisempi: *moikkia* ja *moittia* yhdistetään epäröiden pronominiin *moinen*, ja 'tehoamista' ja 'särkemistä' merkitseviä itämerensuomen sanoja arvellaan onomatopoeettisten suomen sanojen homonyymeiksi tai niiden kanssa vain sekundaaristi yhteenkuuluviksi. Perusteita SSA ei kannanotolleen esitä, eikä sellaisia ole artikkelien lähteissäkään.

Kahden edellä käsitellyn pesyeen riimipesye on Hakulisen kuudes sanaperhe, jonka ytimenä (kantasana) on substantiivi *koi* 'sarastus' (< *koje; UEW 167). Sanalla on suomen murteissa myös kaksitavuiset toisinnot *kojo*, *koja*, ja samaan yhteyteen kuuluvat verbit *kojoo*, *kojuta*, *kojottaa*, *koittaa*, *koit(t)ua*, joiden merkityksiä ovat 'sarastaa, kajastaa, heijastua, häämöttää'. Sanoilla *kojo* ja *kojottaa* samoin kuin eräillä muillakin samaan yhteyteen kuuluvilla johdoksilla on suomen murteissa myös merkitykset 'kylmyys, kylmä tuuli; kipu, kolotus' ja 'huokua kylmää; kolottaa, särkeä; vaikuttaa'. Tämänkin pesyeen taustalta löytyy onomatopoeettis-deskriptiivinen juurisarja, jonka edustajia ovat juuren $\sqrt{koj}$ - lisäksi selvemmin⁴ onomatopoeettiset juuret $\sqrt{kai(k)}$ - (*kajastaa*, *kajahtaa*, *kaikaa*) ja $\sqrt{kui(k)}$ - (*kujertaa*, *kuikuttaa*; viron *kuju* 'hahmo'); vrt. Koponen 1998a: 48, 50; Koponen 1998b: 414.

Sekä SKES että SSA sivuuttavat vaieten kysymyksen, mikä on (*aamun*)*koi*-sanueen suhde toisaalta samanasuisiin 'huokumista' ja 'kolotusta' merkitseviin sanoihin ja toisaalta sanoihin *kajastaa* ja *kajahtaa*. Jälkimmäisten osalta viitataan yhteisen onomatopoeettisen alkuperän mahdollisuuteen ('heijastaa ääntä' > 'heijastaa valoa') samalla kun SSA pitää mahdollisena, että *kajV*-sanueen historia ulottuu uralilaiseen kantakieleen asti. UEW torjuu itämerensuomen *kajV*-sanueen yhdistämisen saamen, mordvan ja marin *kaja*-sanueeseen sillä perusteella, että edellisen primaari merkitys olisi 'kuulua' ja jälkimmäisen 'näkyä'. Edellä käsitellyn $\sqrt{mVj(C)}$ -juurisarjan tapaan myös juurisarjaan $\sqrt{kVj(C)}$ -perustuville lekseemeille lienee jo hyvin varhain kehittynyt monia merkityksiä, joiden yhteisenä piirteenä on 'aiheuttaa, lähettää aistimuksia', ts. 'näkyä; kuulua; tuntua (kylmänä, kuumana, kipeänä)'; ks. sivua 581.⁵

Sekä merkitys- että sananmuodostusopillisesti jo käsitellyille sanueille läheinen on myös Hakulisen yhdeksäs sanaperhe, johon kuuluvat sanat *porottaa* 'paahtaa, polttaa (aurinko); puhalttaa (tuuli); pölytä, tupruta; ajaa, häätää; pakottaa, särkeä; rikkoa, irrottaa', *poro* 'kivistys; sakka, roska, tuhka', *porata* 'itkeä', *poruttaa* id., *pore* 'halkeama, särö; ilmakupla', *porista* 'pulputtaa, korista, kurnuttaa, parkua'. Sanoista viimeksi mainittu sisältää yksinkertaisen onomatopoeettisen juuren $\sqrt{por}$ -, johon on liittyneenä konti-

⁴ Juuren $\sqrt{koj}$ - yhteyteen kuuluvia onomatopoeettisia sanoja ovat lyydin *kojaita (LyS 146), vepsän *kojeita* (SVJa 218) ja viron murteiden *kōjama* (Wied.; vrt. EEW 659); myös suomen murteiden *koikua* (Lönnr.; UEW 643).

⁵ Vrt. myös Rytönen 1940: 69–71.

nuatiivijohdin. Saman onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren yhteyteen kuuluvat ilmeisesti muutkin edellä luetellut sanat; juuren laajennettuja variantteja edustavat suomen *porsku(tta)a*, viron *põrkama* 'kimmota, törmätä', mahdollisesti myös suomen *porkka* 'tarvoin, suksisauva', ks. Mägiste 1959: 321–22 ja EEW 2290–92 (sanana *porkka* osalta toisin mm. SSA). Samaan juurisarjaan kuuluva (yksinkertainen tai laajennettu) juuri $\sqrt{\text{pur}(C)}$ - esiintyy mm. sanoissa *purskuu*, *pursua*, *purkaa*, *purista*, *pura* ja *purra*. (Koponen 1998a: 49, 52–53, 72, 80.)

Sanan *porottaa* eri merkitykset yhdistää toisiinsa ja onomatopoeettisiin sanoihin *porista*, *porata* sekä SKES että SSA. Omana artikkelinaan on *poro* 'sakka, roska; tuhka', jonka suhdetta sanaan *porottaa* (huom. erityisesti merkitykset 'rikkoo' ja 'polttaa') ei kommentoida. Juuren $\sqrt{\text{por-}}$ yhteyteen mahdollisesti kuuluvista etävastaineista ks. UEW 737, 742 ja SSA s.v. *porista*, *poro*². Palaan sanueen merkitysoipillisiin suhteisiin sivulla 518–520.

Hakulisen kahdenteentoista sanaperheeseen kuuluu kaksi toisiinsa kietoutunutta sanuetta, *h*-alkuinen *haimi* 'siinto, kuulto; heikko haju', *haimata* 'haista kevyesti', *haimottaa* 'häämöttää', *haimentaa* id., *haimailla* 'uumoilla', *haimia* id. ja vokaali-alkuinen *aimottaa* 'kajastaa, häämöttää; hohkaa lämpöä; särkeä', *aimailla* 'uumoilla', *aimata* 'aavistaa'. Epäselvää on, tulisiko jompikumpi sanueista katsoa suoranaisesti toisen sekundaariksi sivumuodoksi (*aim-* < *haim-* t. *haim-* < *aim-*), samoin kuin se, kumman yhteyteen kuuluvat vatjan *aimo* 'häkä' ja viron laaja *aimama* 'aavistaa; häämöttää' sanue.

Sanueella *haimV(-)* on sama sananmuodostusopillinen suhde sanueisiin *hajV* (*haju*, *hajahtaa*, *hajottaa* jne.) ja *haikV* (*haikaa* jne.) kuin sivulla 507 käsitellyllä sanueella *soimV(-)* sanueisiin *sojV* (*sojo*, *sojahtaa*, *sojottaa*) ja *soikV* (*soikea* jne.); vrt. Nikkilä 1998a: 85–86. Pesyeeseen *haiC-* kuuluvat edelleen *haista* ja *haiska* (> *haaska*) 'raato'; ks. SSA s.v. *haaska*, *haja*, *haju* ja näiden yhteydessä mainittua kirjallisuutta. Samaa laajaa pesyettä (vrt. VW 2: 123–130) ovat vielä muun muassa suomen *haippu* 'harvakasvuinen vilja', *haiven*, *haihtua* jne.

Pesyeen juurella $\sqrt{\text{haj-}}$ on rinnalla etuvokaalinen toisinto $\sqrt{\text{háj-}}$, jonka yhteyteen kuuluvia sanoja ovat mm. suomen *häivä*, *häiven* ja *häipyä* (vrt. Hakulinen 1979: 287; Koponen 1995: 218). Pikemmin etuvokaalisen juurivariantin yhteyteen kuuluu SSA:n s.v. *haja* mainitsema eteläsaamen *saajenidh* (? < *šäjäne-*; odotuksenmukainen olisi kylläkin **saajaanidh*), kun taas pohjoissaamen *suoivâ(n)* 'varjo', jota jo T. I. Ikonen (1928: 44) on verrannut suomen *haimi*, (*pilven*)*häivä* sanoihin, on sanan *haiven* tarkka äännevastine. Merkityksen osalta vrt. *liemen* 'första ullen, lamull; fjun, fnugg, hullhår; tunnt moln'; ks. myös SSA s.v. *lientää* ja sen yhteydessä mainittua kirjallisuutta.

Sanueen *aimV(-)* esihistoria kietoutunee tavalla tai toisella myös seuraavien *aivV-* alkuisten sanojen esihistoriaan: suomen (SMS; VKS s.v. *aavistaa*) *aivistaa* 'uumoilla, aavistaa, ennustaa', *aivastaa* 'id.; pärskähtää', *aivo(t)*. Viimeksi mainitun sanan yhteyteen kuuluu pohjoissaamen *vuoi'gñâšâk*, *vuoiñâmâžžâk*, luulajansaamen *vuoi'ñamah* 'aivot' (SSA; UEW 5). Saamen sanat (joita suomessa vastaisivat lähinnä **aiv(em)iset*, **aivemet*; vrt. Jusl. *aivenat* 'ohimot') ovat johdoksia sekä verbinä että substantiivina esiintyvistä

⁶Lehtiranta 1989: n:o 1425. — Toisin mm. Sammallahti 1988: 541 ja UEW 552. Palaan tähän kysymykseen sivulla 521–522.

kantavartalosta *vuoi'gñât* 'hengittää', *vuoi'gñâ* 'henki'.⁶ Samaan sanueeseen kuuluvan momentaanijohdoksen *vuoiñâstit* 'hengähtää, levähtää' tarkka äännevastine olisi suomen *aivistaa*, kun taas merkityksen puolesta suomen *aivastaa* tulee saamen sanaa lähemmäksi ja kuvastaa samalla kantavartalon **ajñV* (juuren $\sqrt{ajñ-}$) alkuperäisintä merkitystä 'hengitys(ääni)'.

On ajateltavissa, että myös itämerensuomen *aimV*-sanue palautuu poikkeuksellisen äännekehityksen (varhaiskantasuomen **η* > myöhäiskantasuomen *v, m* tai myöhäiskantasuomen **v > v, m*) kautta samaan esi-itämerensuomalaiseen juureen tai kantavartaloon kuin edellä käsitelty *aivV*-sanue. Toinen mahdollisuus on, että sekä **ajñV* että **ajmV* edustavat jo esi-itämerensuomalaista $\sqrt{ajC}$ -pesyettä. Synkronisesti sanueiden suhde on joka tapauksessa sama kuin alempana puheeksi tulevien sanueiden *ahma(-)* ja *ahva-* (s. 511), *usva* ja *usma* (s. 512) sekä *visma* ja *visva* (s. 515). — Toisin kuin SKES ja SSA (s.v. *aimo*) esittävät, saamen *ai'bmo* '(maa)ilma; mieli jne.' ei ilmeisesti ole itämerensuomen *aimo*-sanueen äännevastine eikä niin muodoin osoita **ajmV*-vartalon esi-itämerensuomalaisuutta. Äänneasunsa perusteella saamen sanue näyttäisi kuuluvan tähän yhteyteen joko vanhana itämerensuomalaisena lainana tai (vähemmän todennäköisesti) juuren etuvokaalisen variantin ($\sqrt{ajm-}$) jatkajana, vrt. suomen *äimistellä* ja viron *äimama* 'aavistella'.

Samaa sarjaa kuin edellä käsitellyt juuret $\sqrt{aim-}$ ja $\sqrt{äim-}$ edustaa itämerensuomessa myös sanueen suomen *oimo* 'järki', viron *oim* 'id.; ohimo' ytimenä oleva juuri $\sqrt{oim-}$. Tämänkin sanueen rinnalla on äännesuhteiltaan edellä käsiteltyihin rinnastuva variantti *oivV*: suomen *oiva(ltaa)*; vrt. SSA s.v. *oimo, oiva*. Kun jälkimmäinen sanue etävästineiden perusteella palautuu jo esi-itämerensuomalaiseen **ojva*-vartaloon (UEW 336), on ajateltavissa, että vartalo *oimV* olisi syntyjään mutkattomimmin itämerensuomen vartaloiden *aimV* ja *oivV* kontaminaatio. Kuten jäljempänä (s. 522) tulee puheeksi, sanueiden suhde ja historiallinen tausta ei välttämättä ole näin yksinkertainen.

Hakulisen seitsemännen sanaperheen keskeinen sana on suomen *a(a)hku*, jonka merkityksiä ovat (1) 'into(himo), aikomus, kiire, halu; innokas, ahne', (2) 'kylmä tuuli, ahava', (3) 'poro, sakka, roska' ja (4) 'tuhka(kimpale); hehkuva tuhka, hiillos'. Sanan, erityisesti sen 4. merkityksessä, selitti germaaniseksi lainaksi jo V. Thomsen, ja tähän käsitykseen yhtyy uusimmista etymologisista sanakirjoista epäilyksittä LÄGLOS ja hiukan varauksellisemmin SSA. Kumpikin teos pitää todennäköisimpänä, että kyse on tavalla tai toisella monilähtöisestä sanasta. Samansuuntainen on myös EEW:n kanta (s.v. *ahk*: »Zusammengehörigkeit aller dieser Wörter bedarf einer näheren Begründung»), mutta EEW eroaa edellisistä sikäli, että se ei mainitse germaanisen lainan mahdollisuutta lainkaan.

Hyvin epäilevästi sanan osittaiseenkaan germaaniseen alkuperään suhtautuu Y. H. Toivonen (1938: 336–37) jo etymologisen sanakirjan koeartikkelissa, ja saman kannan toistaa suppeammin perusteltuna myös SKES. Toivosen mukaan sana voi kaikissa merkityksissään hyvin olla yhtä alkuperää, ja hän viittaa merkityksen osalta rinnakkaisiin tapauksiin *poro(ttaa)* (ks. s. 518) ja suomen *hehka, hehku* 'hohde, liekki; kiihko, into'. — Muita merkitysparalleeleja ovat mm. *halu* (Hakulinen 1974) ja *kipinä* (Koponen 1995: 216).

Sekä EEW (s.v. *ahisema*) että SSA (s.v. *ahkata*) viittaavat siihen mahdollisuuteen, että suomen *a(a)hku* kuuluu (ainakin osaksi myös) sellaisten selvästi onomatopoeettisten

sanojen yhteyteen kuin viron *ahin* 'into, kiire, tohina', *ahisema* (Wied.: »Parallelwort zu *uhisema*»), suomen *ahkailla* 'huokailla'. Samaa onomatopeettis-deskriptiivistä pesyettä (osaksi *k*-laajenteisen juuren $\sqrt{ahk}$ - ja sen heikon asteen, osaksi laajentamattoman juuren $\sqrt{ah}$ - pohjalta muodostettuja) ovat viron (vanh. ja murteiden) *ahke* 'rehti, vahva tjs.', *ahkats* 'aikaansaapa', suomen *a(a)hkuta* 'tuulla, pyryttää, savuttaa', *ahkera* '(myös:) ahne, perso', *ahertaa* 'uurastaa; tuiskuttaa', *ahava* 'kylmä t. kuiva tuuli'. Myös suomen *a(a)hkio* 'rumilus, roteva ihminen t. eläin, ahmatti' kuuluu ainakin osaksi tähän yhteyteen.⁷

Samaa $\sqrt{ahC}$ -pesyettä ovat ilmeisesti *ahma(tti)*, *ahvakas* 'ahnas, hanakka, ahkera' ja *ahnas*; vrt. LÄGLOS s.v. *ahne*. Kahtalaisuus *ahmV*- ja *ahvV*- näyttää palautuvan jo varhaiskantasuomeen, kuten osoittavat sanueen saamelaiset vastineet (pohjoissaamen *vuosmes*, luulajansaamen *vuosvēs* jne.; Lehtiranta 1989: n:o 1473; SSA). — Tähän pesyeeseen ei sen sijaan kuulu SSA s.v. *ahku*² mainittu eteläsaamen *aatskaadidh* 'tehdä tarmokkaasti', jonka vastine olisi lähinnä suomen *ätkätä* t. *ähkätä*; vrt. SKES s.v. *ätkätä*, *äh*.

Edellä puheena olleen $\sqrt{ahk}$ -juuren kanssa samaa juurisarjaa ($\sqrt{Vhk}$ -) edustaa Hakulisen kolmannen sanaperheen ytimenä oleva juuri $\sqrt{uhk}$ -: suomen *uhkua* 'hohkaa, huokua (kylmää, kuumaa); tulvia (vesi jäälle), kihota, tihkua', *uhku* 'avannosta jään päälle noussut vesi, hyhmä, sohjo', *uhka* 'id., vaara, uhma', *uhata* 'pelottaa (uhkauksin)', *uhkea* 'mahtava'. Joko saman juuren heikkoon asteeseen perustuvia tai ainakin osaksi myös suoraan laajentamattoman juuren $\sqrt{uh}$ - pohjalta muodostettuja sanoja ovat edelleen mm. *uhitella* 'uhkailla, uhmailla', *uhittaa* 'ajaa pois; yllyttää', *uhottaa* 'uhkua, huokua (kylmää, kuumaa)', *uhota* 'id., rehennellä; puhella', *uho* 'kylmä tuuli; hätä, pula; rehentely; into', *uhista* 'ähistä, tuhista'.

Sanoja *uhku*, *uhkua*, *uhkea*, *uhka* ja *uhata* on pitänyt etymologisesti yhteen kuuluvina jo Heikki Paasonen (1896: 29), ja tähän yhtyy myös SKES. Alkuperältään selvästi onomatopoeettinen on SKES:n mukaan verbi *uhista* samoin kuin suomen murteiden *uhkaa* 'puhkua, ähkyä' (vastine karjalassa ja vepsässä); *uho*-sanue esitetään omana artikkelinaan (vastineita ovat vepsän *uho* 'lumituisku', *uho(i)ta* 'tuiskuttaa' ja epävarmemmin viron *uha* 'hyökylaine, virta' ja liivin *evā* 'virta(us)'), eikä siinä viitata etymologiseen yhteenkuuluvuuteen sen enempää s.v. *uhka*, *uhku*, *uhkea* kuin myöskään s.v. *uhista* käsiteltyjen sanojen kanssa.

Sanueiden *uhkV(-)* ja *uhV(-)* äännesuhteista ja keskinäisestä yhteenkuuluvuudesta Hakulinen toteaa, että kahtalaisuus palautunee jo kantasuomeen. Kysymykseen, olisiko *k*-aines tulkittava suffiksaaliseksi, hän pitää parhaana olla ottamatta kantaa, »koska kyse näyttää olevan ainakin osaksi deskriptiivisistä sanoista». Näiden suhteesta neljännessä sanaperheessä keskeisenä olevaan *uhma*-sanueeseen Hakulinen toteaa varovasti, että »on kenties syytä olettaa, että molemmat muodot ovat aikojen kuluessa sekä semasiologisesti että äänteellisesti vaikuttaneet toisiinsa». (Hakulinen 1933: 61, 65; suom. EK.)

Sanojen *uho*, *uhka* ja *uhma* keskinäisiä suhteita SKES ei kommentoi mitenkään. Tavalla, johon omasta puolestani voin täysin yhtyä, näiden sananmuodostusopillisen suhteen esittää Osmo Nikkilä tuoreessa artikkelissaan »*nopea* → *nopsa*, *selkeä* → *selvä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologointi» (Nikkilä 1998a: 86).⁸ Sen terminologian

⁷ Pitkävokaalisten varianttien synnystä (*ahk*- > *aahk*-) ks. T. Itkonen 1987: 189.

⁸ Nikkilän tulkinta eroaa — mikäli olen oikein ymmärtänyt — omastani siinä, ettei hän (yleensä) yhdistä tarkastelemiinsa pesyeisiin onomatopoeettisia *ise*-verbejä (kuten *uhista*) eikä näin ollen oletta pesyeille onomatopoeettista alkuperää tai motivaatiota.

mukaisesti, jota noudatan väitöskirjassani (Koponen 1998a: 48–50, 63–64; Koponen 1998b), sanojen *uhka* ja *uhma* -*k*- ja -*m*- ovat onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren $\sqrt{uh}$ -laajenteita (vrt. Rytönen 1940: 64) ja vokaalit *a* ja *o* (*uho*) vartalonmuodostimia⁹; elementit -*ma*, -*ka* ovat eräänlaisia »proto- t. esijohtimia», joista sopii Nikkilän tapaan hyvin käyttää myös neutraalia nimitystä suffiksi.

Sananmuodostusopillisesti ja etymologisesti ongelmallisempia ovat Hakulisen neljännessä sanaperheessä käsiteltyjen sanueiden keskinäiset suhteet. Sanueet ovat seuraavat: viron *uhm* 'hyhmä, sohjo' (vain Wied.; = *hühm*); suomen *uhma* '(myös:) nopea, reipas, innokas', *uhmata* '(myös:) rehkiä, ponnistella; hohkaa, huokua (kylmää t. kuumaa)'; *huhmia* 'mätkiä, huitoa', *huhmata* 'hohkaa (kylmää)'; *uuma* 'tuulenhengi', *uumata* 'hohkaa, huokua', *uumota* id., *uumoa* 'kolottaa; aavistella', *uumoilla* 'aavistella'; *huumata* '(myös:) hohkaa kylmää', *huumottaa* 'häämöttää'; *hummata* '(myös:) villitä'; *usma* 'sumu, usva', *usva*. Yhtä ilmeistä kuin se, etteivät kaikki edellä luetellut sanueet suoraan palaudu yhteen (esi-itämerensuomalaiseen) kantamuotoon, on myös se, että sanueiden kehityskulut kietoutuvat toisiinsa jollakin tavalla, joka ehkä ei enää nykytiedon pohjalta ole yksityiskohtaisesti rekonstruoitavissa.

Selvimmän oman ryhmänsä muodostavat sanueet *usma* ja *usva*, jotka ainakin synkronisesti kuuluvat samaan $\sqrt{us(C)}$ -pesyeeseen kuin niiden synonyymit *usu(kka)*, *usakka* ja saman onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren sisältävät verbit *usuta* 'sataa hienoa usvaa' ja *usista* 'sihistä, kiehua' (vrt. SKES s.v. *usva*, *usista*; Mägiste 1949: 213–216). Saman juuren yhteyteen kuulunevat — viron *uss* 'käärme' sanan ohella — myös suomen *usuttaa* 'yllyttää (kimppuun)' ja viron *usin* 'ahkera'. Formatiivilla *usva* näyttäisi olevan tarkka vastine myös saamessa: (*)*os've* 'märkä lumi'.

Juuri $\sqrt{huhm}$ - kuuluu samaan juurisarjaan ($\sqrt{hVhm}$ - < $\sqrt{\check{s}V\check{s}m}$ -) kuin suomen *hyhmä* ja mordvan *šušmo* (< *šošma; vrt. T. Itkonen 1987: 177–178 ja UEW 790). Toisekseen juuri $\sqrt{huhm}$ - kuuluu samaan $\sqrt{huhC}$ -pesyeeseen kuin *huhkia*; samaa juurisikermää $\sqrt{hVhC}$ - ovat edelleen mm. *hohkaa*, *hohtaa* ja *hehkuu*, vrt. Koponen 1998c: 435. Kolmanneksi juurella $\sqrt{huhm}$ - ja sen riimijuurella $\sqrt{uhm}$ - on samanlainen sananmuodostusopillinen suhde toisiinsa kuin sivulla 509 käsitellyillä juurilla $\sqrt{aim}$ - ja $\sqrt{haim}$ -.

Pitkävokaalinen *huuma*-vartalo kuuluu synkronisesti samaan pesyeeseen (t. sanueeseen) kuin verbi *huutaa* 'karjua; huokua kylmää t. kuumaa' (SSA s.v. *huutaa*, *huude*) ja näiden »kantasana» (johtimeton juuri) *huu* 'kummitus, henki'. Sana *huu* sopii moitteettomasti suomalais-ugrilaisen *šunε-vartalon jatkajaksi (vrt. SSA ja UEW 503), ja saman vartalon (ts. onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren $\sqrt{huv}$ - < $\sqrt{\check{s}unε}$ -) »johdokset» *huuta*- ja *huuma* saattavat palautua jo esi-itämerensuomalaisiin formatiiveihin *šunεta- ja **šunε(e)ma*. Toisaalta on mahdollista, että pitkän vokaalin taustalla osaksi on myös kehitys *huhm*- > *huuhm- > *huum*-; ts. ensitavun vokaalin pidentymätendenssi sekvenssissä -*VhC*-. Ilmeisesti näin ajattelee T. Itkonen (1987: 169, 199) ainakin inkeroisen *hūmä* 'vetinen lumi' muodon syntyneen; vrt. SSA s.v. *hyhmä*. Kehitystä *huhk*- > *huuhk*- > *huuk*- edellyttää myös sanojen suomen *hu(u)hkata*, karjalan *huukoa* jne. yhdistäminen SSA:n tapaan (s.v. *huukata*). Kolmanneksi on todennäköistä, että *huumV*-vartalo perustuu (seuraavana puheeksi tulevan sanan *kuuma* tavoin) osaksi kehitykseen *huum*- < *hum*-; vrt. SSA s.v. *huumata*¹⁻².

⁹ Vrt. myös Mägiste 1950; tähän artikkeliin olisi ollut syytä viitata väitöskirjassanikin — culpa mea.

Hakulisen kolmanteentoista sanaperheeseen kuuluvat suomen sanueet *kuuma*, *kumma* ja *kuma* 'kiiltävä, kuultava'. Viimeksi mainitun sanan kanssa samaa sanuetta ovat ainakin *kumottaa* ja *kumea* merkityksessä 'kuultava'; sanueen taustalla on ilmeisesti sama $\sqrt{kum}$ -juuri kuin onomatopoeettisessa sanueessa *kumista*, *kumahtaa*, *kumata*. Tämän kannan ottaa expressis verbis ainakin EEW (s.v. *kuma* 'Schimmer, Schein; dumpfer Ton; schwerer Begriff von etwas'), kun taas SKES ja SSA esittävät 'kuulumista' ja 'näkymistä' merkitsevät sanueet kahtena eri artikkelina.

Sanojen *kuuma*, *kuutaa* 'häämöttää, kajastaa' (vrt. *kuutamo*) ja *kuu* 'luna' sananmuodostusopillinen suhde on ainakin synkronisesti sama kuin edellä käsiteltyjen sanojen *huuma*, *huutaa*, *huu*. Taivaankappaleen nimi *kuu* palautuu etävästineidensa perusteella asuun **kuŋe* (UEW 211–212).¹⁰ Tämäkin formatiivi lienee alkuaan onomatopoeettisen $\sqrt{kuŋ}$ -juuren *e*-vartalo. Sanan motivaatiomerkitys 'kuulua (epäselvästi?)' > 'näkyä (himmeästi?)' on ollut sama kuin edellä puheena olleilla sanueilla *kumV(-)* ja *kajV(-)*; huom. erityisesti suomen *kumottaa* ja luulajansaamen *kuojijit* 'nousta (kuu)', jonka SSA s.v. *kuu* ja UEW 211–212 virheellisesti esittävät sanan *kuu* yhteyteen kuuluvana (oikein SSA s.v. *kajastaa*). Verbi *kuutaa* saattaa palautua esi-itämerensuomalaiseen **kuŋta*-vartaloon, kun taas adjektiivin *kuuma* synty perustuu — mahdollisen **kuvma* < **kuŋ(e)ma* kehityksen ohella¹¹ — ainakin osaksi kehitykseen *kuuma* < *kuma* (samoin *kuumottaa* < *kumottaa*).

Vartalo *kumma* on Hakulisen mukaan vartalon *kuuma* variantti. Ainakaan siinä tapauksessa, että edellisen tarkka äännevastine saamen *gob¹me* on itämerensuomalais-saamelaisesta yhteissanastosta (eikä lainaa itämerensuomi > saame; vrt. SSA), vartaloiden historiallinen suhde ei voine olla tämä. Pikemminkin ovat sekä *kumma* että *kuuma* alkuperäisemmän asun **kuma* edelleenkehittymiä. Formattiivin *kumma* muodostimina olisivat siten — omaa formalismia noudattaakseni — samat muodostimet (juuri ja vartalonvokaali) kuin formatiivissa *kuma* ja näiden lisäksi laajenne *m* (vrt. ed. *uho* ja *uhma*).

Yhdenneksitoista sanaperheeksi Hakulinen yhdistää seuraavat sanueet: *hahmo*, *hahmottaa* '(myös:) hämärtää'; *haamu* '(myös:) kylmä kevätuuhi', *haamea* 'hämärä, pelottava', *haamottaa* 'häämöttää', *haamustella* 'aavistella', *haamuta* 'haalia, kahmia; hahmotella, suunnitella'; *hamuta* 'kahmia', *hamuilla* 'hapuilla', *hamata* 'huomata'; *haave* '(myös:) kummitus', *haaveilla* '(myös:) aikoa'; *havaita* '(myös:) herätä', *havahtua*; *aamu*; *aave* '(myös:) enne; aavistus; usva', *aavistaa*.

Sanaa *aave* on T. I. Itkonen (1918: 63) verrannut inarinsaamen sanaan *vuáŋŋáž* 'vedenhaltija, näkki', ja yhdistelmän esittää epävarmana myös SKES. SSA ei inarinsaamen sanaa mainitse, eikä se ainakaan johtimensa osalta suomen sanaa vastaakaan (saamen sanaa vastaava suomen muoto olisi **avainen*). Samaa sanuetta kuin kyseinen inarinsaamen sana ovat ilmeisesti inarinsaamen *vuáŋŋuđ* 'toipua, palautua (vetoeläin; kalavesi)' ja *vyeŋes* 'levännyt, toipunut' (molemmilla vastineita laajalti itäsaamessa, myös pohjoissaamen *vuogŋot*, *vuoges*; saame > suomen *vuongas* 'levännyt, voimakas', SKES). Sanue on palautettavissa varhaiskantasuomalaiseen **aŋV*-vartaloon. Saman vartalon johdokseksi (ehkä jo varhaiskantasuomen **aŋeš* > **aveh*) sopisi hyvin myös suomen *aave*

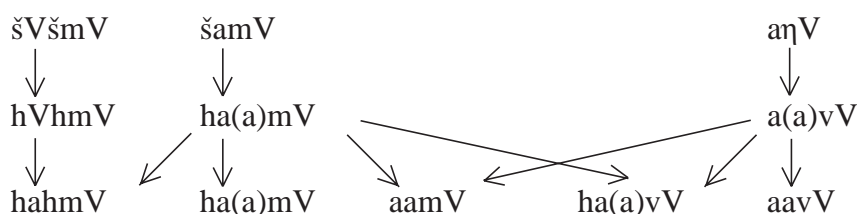
¹⁰ Osittain toisin Sammallahti 1988: 537. Ks. tarkemmin s. 523.

¹¹ Näin lienee ymmärrettävä Hakulisen (1979: 395) antama selitys, jonka mukaan *kuuma* on johdos sanasta *kuu*.

sillä edellytyksellä, että sen ensi tavussa oleva pitkä vokaali palautuu (mahdollisen *aa* < *ai* kehityksen ohella; vrt. *aavistaa* ja sivulla 509 käsitelty *aivistaa* id.) lyhyeen *a*-vokaaliin.¹²

Sikermän toinen kantasanue lienee — kuten yleisesti on oletettukin (UEW 782; SSA s.v. *haamu*; T. Itkonen 1987: 184) — esi-itämerensuomalainen *šama; tämän suoranaisia jatkajia ovat sanueet *hamata* ja *haamu*. Sanueet *aamu*, *haave* ja *havahtua* selittyisivät yksinkertaisimmin kantasanueiden kontaminaatioiksi. Sanue *hahmo* liittyy ainakin synkronisesti aiemmin (s. 512) käsiteltyyn *hVhmV*-sikermään. Sikäli kuin *hahm-* ei palaudu suorastaan esi-itämerensuomalaiseen *šašm-asuun, se on voinut syntyä sikermän muiden varianttien (*hyhm-*, *huhm-*, **hohm-*) ja *ha(a)m*-tyypin kontaminaationa. Kehitystä kuvaa seuraava kaavio:

Juuri *ham-* kuuluu ainakin itämerensuomessa samaan *hVm(m)*-sikermään kuin *hämätä* (ja *häämöttää*), *hämmentää*, *hämärä*; *himertää*, *him(m)eä*; *humista*; vrt. SSA. Pitkävokaalisen variantin *haamV* syntyy lienee vaikuttanut — kuten edellä käsitellyissä *huuma* ja *kuuma* tapauksissa — struktuurityyppi *(C)VCmV*: alkuaan laajentamattoman *(C)Vm*-tyyppisen juuren loppukonsonantti on ensitavun pidentyessä siirtynyt laajenteen funkioon, jolloin se on vartalovokaalin kanssa muodostanut *(C)VCmV*-tyypille ominaisen »protojohtimen».¹³

Hakulisen laajaan ja monialle haaroavaan viidenteen sanaperheeseen kuuluvat seuraavat sanueet: *vimma* (~ *vimpa*) 'kiihko, into', *vimmata* 'yllyttää; telmiä; vivahtaa', *vimmastua*; *viima* '(kylmä) tuuli; huimaus; viiva, juova', *viimata* 'vetää, tuulla; huimata', *viimoo* 'viheltää', *viimahtaa* 'vivahtaa', *viimaltaa* 'pistäytyä nopeasti'; *vihma* 'tihku, sade; ihottuma', *vihmoa* 'sataa; vihloa; piestä, lyödä', *vihmerä* 'vilkas, terhakka, tomera', *visma* 'sade, vihma; mätä, visva', *vismoa* 'tihkua, sataa'; *visva* 'haavasta vuotava mätä tm. neste', *visvoa* 'vuotaa visvaa'; *vivahtaa* 'näyttää (väriltään); vilahtaa (ohitse)'; *viiva* '(myös:) viima', *viivaltaa* 'pistäytyä nopeasti'.

Sanueiden keskinäisistä suhteista löytyy taas monia paralleleja edellä käsiteltyjen tapausten kanssa. Sanojen *visma* ja *visva* sananmuodostusopillinen suhde on sama kuin jo puheena olleiden sanojen *usma* ja *usva*. Sanojen juuriosaa sopii verrata onomatopoeettisissa sanoissa suomen *visertää* ja viron *visisema* 'sihistä, kihistä' esiintyvään

¹² Oletuksen tueksi voi esittää suomen muodot (SMS ja VKS s.v. *aavistaa*) *avistaa*, (Lönnr.) *ave* 'aavistus' ja viron (Wied.) *avistama* 'tiedustella, udella, tuntea'. — Toisen tavun osalta asua saamen *vuonēs* vastaa suomen murteiden *aavas* 'aavistus, suunnitelma' (SSA s.v. *aave*), kun taas *a(a)ve*-sanana tarkka äännevästine voisi olla saamen *vuonās* 'kuonokoppa'. Palaan sanueeseen semantiikan kannalta sivuilla 518–519 ja sananmuodostuksen kannalta sivuilla 521–522.

¹³ Samaan tulokseen on johtanut konsonantin kahdennus sanassa *kumma* (s. 513). — Vrt. Rytönen 1940: 29–32.

samanasuiseen juureen. Sanue *vihma* puolestaan kuuluu ainakin synkronisesti saman juuren yhteyteen kuin onomatopoeettiset verbit suomen *viheltää* ja *vihistä*, viron *vihisema* ja *vihistama* (vrt. erit. *vihistab vihma* 'sataa tihuttaa', EEW s.v. *vihisema*). Merkitysoipillisesti näiden kanssa rinnakkainen on mm. suomen *tihkua* ja *tihistä* (SKES). — Juuren $\sqrt{\text{vih}}$ -yhteyteen voi kuulua myös sanue *vihta*, *vihtoa* (vrt. *vihmoa* 'piestä')¹⁴ ja juuren $\sqrt{\text{vis}}$ -yhteyteen puolestaan vepsän *vizuda* 'piestä'.

Sanueet *viima* ja *viiva* kuuluvat synkronisesti pitkävokaalisen *vii*-juuren yhteyteen. Epäselvää on, miltä osin juuren synty perustuu alkuperäisen lyhytvokaalisen juuren vokaalin sekundaariin pidentymään (*vim-* > *viim-*; vrt. *kum-* > *kuum-*, s. 513); ainakin nykyitämerensuomessa juuret *vim-* ja *viv-* edustuvat heikosti. Toinen pitkävokaalisen juuren synty tapa, josta edellä on ollut esimerkkejä, on *CVC-* > *CVV-*, ts. jälkimmäisen konsonantin sulautuminen edeltävään vokaaliin. Mahdollisten kehityksien *vii-* < **viŋ-* (vrt. SKES s.v. *viihyä*, *viime*, *viipyä*) tai *vii-* < **vih-* ohella kyseeseen tulee tässä tapauksessa parhaiten *vii-* < **vij-* (> saamen *vâggjât* 'leikata, viiltää'; SKES s.v. *viillä*).

SKES pitää sanuetta *viima* 'huimaus, pyöritys' epävarmana ruotsalaislainana; samaa alkuperää saattaisi olla *viima* 'kylmä tuuli'. On toki mahdollista, että muinaisruotsin *svīme* 'pyöritys' ja nykyruotsin *svimma* 'pyörtyä' ovat vaikuttaneet suomen *viima* ja *vimma* sanueiden semantiikkaan, mutta kokonaan vierasperäisiksi sanueita tuskin on syytä olettaa. Sanat *viiva* ja (murteiden) *viima* 'juova' voivat SKES:n mukaan kuulua yhteen (edellinen on jälkimmäisen »sivumuoto»), mutta näiden kuuluminen sanan *viima* 'tuuli' yhteyteen on »epävarmaa». Sanuetta *visma* arvellaan kontaminaatioksi *vihma* + *visva*, ja kantasanueille esitetään vastineita myös saamesta: inarinsaamen *vasme* 'vitolumi' (< **višma*; Lehtiranta 1989: n:o 1339) ja luulajansaamen *vasjvetit* 'vuotaa visvaa' (? < **vičva-*).

Saamen ja suomen sanueiden historiallisten suhteiden selvittelyä mutkistaa se, että suomalais-volgalaiset sibilantit ja affrikaatat ovat kummallakin taholla sulautuneet osaksi yhteen: saamen *s* < **s*, **š*; saamen *č* < *ś*, *ć*; itämerensuomen *s* < **s*, **ś*, **ć*; itämerensuomen *h* < **š*, *č*. Varsinkin konsonanttiyhtymissä affrikaattojen kehitys on voinut olla mutkikkaampikin.¹⁵ Saamen sanan *vasme* vastine voisi periaatteessa¹⁶ olla myös suomen *visma*, joskin SKES:n käsitys sanojen *vihma*, *visma* ja *visva* kronologisista suhteista vaikuttaa kaikin puolin todennäköisemmältä. Itämerensuomen *vis(C)*-pesye voi siten olla taustaltaan monilähtöinen (**vis(C)-*, **viś(C)-*, *?*vič(C)-*), samalla kun osaksi identtiset ainekset voivat olla myös nykyisen *vih(C)*-pesyeen taustalla.

Hakulisen kahdeksannen sanaperheen ytimenä on suomen sana *häkä* 'katku, savu, sumu, auer; viha(npito)' ja tämän »johdos» *häkärä* 'id.; kiima, kiihko, into, tarve, hätä, kiire'. Samaa tai läheistä sanuetta ovat edelleen näiden synonyymit *häkkä* 'häkä' ja *häkkärä* 'häkärä', *häkkälä* 'kiire' sekä verbit *häkäröidä* 'hosua', *häkeltyä* 'hämmentyä' ja ilmeisesti alkuaan myös *häärtää* 'hääriä, kiiruhtaa; häämöttää' (ja *hääriä*, *häärätä*), *häältää*

¹⁴ Tähän ehkä myös suomen *viha*, *vihanta*, *vih(e)r-* lähi- ja etävastineineen, vrt. Hakulinen 1950: 189–195. Sana *viha* 'käärmeen myrkky' olisi syntyjään synonyyminsä *kähy* rinnakkaistapaus, ks. Hakulinen 1979: 329. Toisin mm. UEW 823–824.

¹⁵ Vrt. Korhonen 1981: 189–191; Koponen 1997. — T. Itkonen (1987: 180) pitää todennäköisenä, että sekä suomen *potka* että *pohje* < **počk-*, ja samanlaisesta kahtalaisuudesta voi SSA:n mukaan (s.v. *putkahtaa*) olla kyse verbiparissa *puhjeta* ~ *putkahtaa*.

¹⁶ Paitsi **višma* tai **visma* kantamuodoksi olisi kenties rekonstruoitavissa myös **vičma*, jolloin sana olisi alkuaan samaa pesyettä kuin saamen *vâccâ* ja suomen *viti*.

'hyöriä' (*hääliä, hääläätä, häälytä* 'mennä huonoksi (ruoka seistessään)'). Etuvokaalisten sanojen rinnalla on varsinkin virossa (jossa myös *häga, hägu* 'sameus, ummehtuneisuus', murteissa *ägar* 'innokas') näihin läheisesti liittyviä takavokaalisia sanoja: *agar* 'innokas', (*h*)*agu* 'sarastus, (aamu)rusko' ja *haarama* (murteissa *haardma*) 'tarttua, kahmia' (myös suomen murteiden *hakara* 'himo, hätä', *hakartaa* 'ärsyttää, kirvellä', *haartaa* 'kahmia; häämöttää').

EEW pitää todennäköisenä, että viron *haarama* on samaa sanuetta kuin viron *haar* ja suomen *haara*. Ainakin synkronisesti asia onkin näin. Itämerensuomen *haarV*-sanue lienee taustaltaan monilähtöinen. Osaksi kyseessä on alkuperäisemmän lyhytvokaalisen *harV*-sanueen¹⁷ sekundaarinen pitkävokaalinen variantti, osaksi taas kehitys **hakar-* > *haar-* ja alkuaan vain heikkoasteisiin muotoihin kuuluneen supistumavokaalin yleistyminen koko paradigmaan.

Takavokaalisen $\sqrt{hak(k)}$ -juuren yhteyteen kuuluvat ilmeisesti myös seuraavat viron murteiden sanat (Wied., EMS): *hagelema* 'riidellä, huutaa, joutua sanaharkkaan', *hagama* (*hagima*) 'huutaa, karkottaa, pelottaa tiehensä; pyydystää kaloja (tietynlaisella verkolla)', *hagama* (*hagoma*) 'tarttua, kahmia, tavoitella', *hagijas* 'ajokoira; ahnehtija' ja *hakkama* 'tarttua, ryhtyä, ruveta', *hakk* (g. *haku*) 'alku, aloitus', *vastuhakk* 'vastarinta'. Mainittujen viron sanojen vastineita ovat suomen *hakea* ja *hakata* (SSA; EEW). Samaan yhteyteen kuuluu vielä suomen *vastahakoinen*, joka tavallisesti (mm. SSA) on yhdistetty sanaan *hako* 'havunoksa; kaatunut puu'. On mahdollista, että myös suomen *hako*, viron *hagu* 'risu' itämerensuomen vastineineen kuuluu samaan yhteyteen; huom. erityisesti viron murteiden *hagur* 'monihaarainen ankkuri, naara' (SSA s.v. *hakea*; EEW s.v. *hagama*) ja *hagur* 'kärväs', *hagar* 'tiheäöksäinen (puu)' (SSA s.v. *hakara*).

Epävarmaa mutta ainakin SSA:n mielestä mahdollista on, että verbi *hakata* palautuisi jo esi-itämerensuomalaiseen vartaloon **čakka-* 'lyödä, iskeä' (ts. onomatopoeettiseen juureen $\sqrt{čak(k)}$ -). Varmemmin perusteina on oletettavissa esi-itämerensuomalainen juuri $\sqrt{čäk-}$, jonka yhteyteen kuuluu itämerensuomen *häkä*-sanueen lisäksi pohjoissaamen *ciekkâ* 'sumupilvi jne.' (< *čäke; SSA s.v. *häkä*). Juuren alkumerkitys tai semanttinen motivaatio lienee ollut 'pihisevän ilman t. pursuavan nesteen ääni' (edellä olevien rinnakkaistapausten lisäksi vrt. eteläviron *tirss* 'häkä', Koponen 1998a: 179). — Samasta juuresta saattaa olla myös saamen *cakket* 'työntää' (< **čäkä-*; Lehtiranta 1989: n:o 73), ja samaan juurisarjaan kuuluvaan juureen $\sqrt{čik-}$ voisivat puolestaan perustua suomen *hiki* ja saamen *câkkât* 'kyteä, hehkua' (Lehtiranta 1989: n:o 69); vrt. s. 518–520.

Hakulisen kymmenes sanaperhe käsittää vain yhden sanueen, jonka kantana on suomen *haastaa*. Useimpien edellä käsiteltyjen sanaperheiden tapaan myös tämän sanueen merkityksiä ovat 'puhua, vaatia, torua, uhmata, kerskua; (karjalassa myös:) kyteä, hehkua'. Paavo Siro mainitsee tutkimuksessaan »Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa kielissä» (1949: 141–142) sanueelle alkuaan Lauri Kettuselta peräisin olevan selityksen, jonka mukaan sanueen lähtökohtana olisi substantiivi *haka*, vrt. karjalan *hakapakina* 'riita,

¹⁷ Juuren $\sqrt{har-}$ < $\sqrt{šar-}$, vrt. sm. *hara(va)*, *harottaa* jne. ~ saamen *suorre*. Samaa pesyettä on myös *-k*-laajenteinen variantti, jota edustaa ainakin viron *hargnema* 'haarautua', ilmeisesti suomen *harkki* 'hara' (Nikkilä 1998a: 89) ja mahd. vielä saamen *suor|ge* 'haara', joka tosin voisi olla myös suomen *sarka* sanan vastine; Lehtiranta 1979: n:o 1189. — SSA:n s.v. *haara* mainitsema saamen *sarre* perustuu toiseen (joskin äänneellisesti läheiseen) juureen $\sqrt{šar-}$ t. $\sqrt{sär-}$.

tora, kina'; karjalan *hoasta-* 'hehkua' olisi tämän mukaan muuta alkuperää (= suomen murteiden Verml. *huosta-*, vrt. *huokV-*). SKES ja SSA eivät tätä selitystä mainitse¹⁸; se lienee hylätty jo sillä perusteella että ruotsalaisperäinen *haka* 'koukku' vaikuttaa liian nuorelta itäsuomalais-karjalaisen 'puhua'-sanueen lähtökohdaksi.

Riippumatta siitä, kuinka todennäköisenä kehitystä *haasta-* < **hakasta-* muihin seuraavana puheeksi tuleviin mahdollisuuksiin verrattuna on pidettävä, on joka tapauksessa ilmeistä, että karjalan yhdyssanan *hakupakina* määriteosa ei ole lainaa ruotsista vaan se kuuluu edellä käsitellyn *hakV-*sanueen (viron *hagelema* '(murteissa) riidellä; (kirjak.) käydä oikeutta', murteiden *hagar* 'tiheäöksäinen', *hagur* 'naara', *haga* 'risu, hako') yhteyteen. Suomalais(-karjalais)essa *haka-*sanueessa näyttää muutenkin olevan sekä lainalähtöistä että omapohjaista ainesta. Omapohjaista lienee muun muassa karjalan *peigalohaga* 'peukalohanka' ja *ottoa hakah* 'panna vastaan' (tällä on vastineita myös suomen murteissa; ks. KKS s.v. *haka*¹ ja SMS s.v. *haka*²).

Pitkävokaalinen *haasta-*vartalo kuuluu synkronisesti joka tapauksessa myös samaan monilähtöiseen sikermään kuin merkitykseltään läheiset *hVV-*sanat *haamu*, *haave*, *hää-tää*, *huu(taa)*, *huuma*, *hyy(tää)*, *hiipua*, *huokua*, *hyökyä*. Edellä käsitellyn *huu(taa)*-pesyeen tapaan »juuren» *haa-* pitkä vokaali voisi periaatteessa palautua sekvenssiin *-Vŋ-*; taustalla olisi tällöin ehkä sama esi-itämerensuomalainen juuri $\sqrt{\check{s}aŋ}$ - kuin verbivartalossa **šaŋV-* 'tavoitella, pyrkiä' (UEW 496); vaihtoehtoisesti kyseeseen tulisi myös vartalon **čaŋV-* 'lyödä' juuri $\sqrt{\check{c}aŋ}$ - (UEW 53).¹⁹ Pitkä vokaali voisi periaatteessa palautua myös sekvenssiin *-aj-*, vrt. ed. s. 509 *haaska* < *haiska*. — Mutkattomimmin vartalo *haasta-* selittyisi pitkävokaaliseksi variantiksi²⁰ alkuperäisemmästä vartalosta **hasta-*, jonka (yksinkertainen tai geminaatiolla laajennettu) juuri $\sqrt{has(s)}$ - esiintyy suomen *has*, viron *hass* 'puskii (koiralle)' -interjektioissa ja näiden johdoksissa *hasittaa*, *hasottaa* 'usuttaa', viron *hassetama*, *hassitama* id., myös eteläviron *hass* 'jaarittelu' (EMS).

SYNTEESI

Lauri Hakulisen väitöskirjan kaikkien 13 sanaperheen yhteinen semanttinen ominaisuus on, että niihin kuuluvat sanat merkitsevät toisaalta meteorologisia ilmiöitä ja niihin liittyviä aistihavaintoja ja toisaalta sellaisia »affektiivisia» käsitteitä kuin 'karkottamista, pelottamista, torumista, uhmaamista, innostumista, särkemistä, hosumista, hapuilemista, aavistelemista tms.'. Hakulisen työhypoteesina oli, että sanojen meteorologiset merkitykset ovat alkuperäisempiä ja »affektiiviset» merkitykset puolestaan näistä kehittyneitä. Luonnon armoilla eläneiden esi-isiemme maailmassa rationaalista selitystä vailla olevat sääilmiöt, joista riippui paitsi materiaallinen toimeentulo myös suoranaisesti hengissä selviäminen, olivat luontaisesti affektiivisia, ja tältä pohjalta ne saattoivat siirtyä muihin ainakin aluksi affektiivisiin ja lopuksi neutraaleihinkin merkityksiin.

Kuten olen edellä pyrkinyt osoittamaan, puheena olevien sanaperheiden semanttiset

¹⁸ SKES ja SSA eivät anna sanueelle muutakaan selitystä; Siro (mp.) yhtyy Hakulisen selitykseen, jonka mukaan sanueen alkumerkitys on 'hehkua'.

¹⁹ »Juuren» *hii-* ja/tai *hyy-* taustalla puolestaan voisi olla sama esi-itämerensuomalainen juuri kuin vartaloissa *čŋV* 'sumu, savu' ja/tai *čŋa* 'vaahto; hiiva', UEW 59, 621.

²⁰ Esimerkkejä sekundaarisesta vokaalinpidennyksestä *-st-*yhtymän edellä ks. Koponen 1996: 97.

suhteet ovat selitettävissä olettamalla, että niiden (tai ainakin niiden taustalla olevien juurten) alkuperäisin merkitys tai semanttinen motivaatio on ollut onomatopoeettinen, ääntä kuvaava. Äänihavainto liittyy useissa luonnonilmiöissä muiden aistien avulla havaittaviin seikkoihin: tuulen aistimme paineena, äänenä, lämpönä (kylmyytenä) ja liikkeenä; tulen aistimme valona, lämpönä, äänenä ja hajuna; kiehuva vesi synnyttää toisenlaisen aistimusten kirjon kuin hehkuva hiillos jne.

Auringon *porottamiseen* ja lumen *pyryttämiseen* ei liity välitöntä ääniaistimusta. Kummankin sanan taustalla lienee kuitenkin onomatopoeettinen juurisarja $\sqrt{pVr}$ - (Koponen 1998a: 147; UEW 737); sen pohjalta on muodostettu lekseemejä, jotka ovat kuvanneet erityisesti palamisen ääntä mutta samalla myös muita avotulen saattoilmiöitä: valon ja lämmön säteilyä, säkenöintiä ja savun tupruamista. Myös *porottaa*-verbin merkitys 'särkeä, kolottaa' voi olla tämän semanttisen haaran kehitymä: lämpöaistimuksesta on lyhyt matka kipuaistimukseen (vrt. *luuvalo*).²¹ Toisaalta samasta (tai »homonyymisestä»); vrt. Koponen 1998a: 72) $\sqrt{por}$ -juuresta lienee jo varhain muodostettu myös toiseen onomatopoeettiseen motivaatioon perustuvia lekseemejä, joiden merkityksenä on ollut 'isku(n ääni), rikkominen'. Kipuaistimuksen merkitys on voinut kehittyä tätäkin kautta, kuten osoittaa esim. suomen *särkeä* 'rikkoa; olla kipeä'. Substantiivin *poro* 'tuhka; roska, puru' merkitykset lienevät kehittyneet toisaalta 'palamisen', toisaalta 'rikkomisen' välityksellä.

Ei liene kuitenkaan tarpeen olettaa, että merkityksenkehitykset '[heikko / voimakas / (epä)miellyttävä jne.] ääniaistimus > '[heikko jne.] valo-, maku-, haju-, tuntoaistimus' kaikissa tapauksissa perustuisivat konkreettisiin 'tulsta, tuulta, sadetta, myrskyä tms.' merkinneisiin lekseemeihin. Kyse on pikemmin yhdestä kielen synnyn ja kehityksen kannalta hyvin perusluonteisesta metaforasta tai luonnollistumasta: myös muiden kuin kuuloaistimusten kuvaamiseen voidaan käyttää alkuaan ääntä imitoivia sanoja.²² Asiaa havainnollistavat sellaiset nykysuomen adjektiivit kuin *kirkas* (ääni, valo), *kileä* (ääni, maku), *vieno* (ääni, haju), *karkea* (ääni, materiaali); vrt. Koponen 1998b. Äänen, liikkeen ja tuntoaistimuksen suhdetta kuvaavat puolestaan sellaiset verbit kuin *puristaa* ja *litistää*, ks. Hakulinen 1979: 329 ja Koponen 1998a: 49. Sellaisten meteorologisten käsitteiden kuin 'vihma, usva, huuru, hyhmä, sohjo' onomatopoeettinen motivaatio voi siis perustua osaksi näihin liittyvien prosessien todelliseen ääneen (sateen ropina, tuulen humina, nuotion pihinä, kiehuvan veden porina, lumiloskan litinä), osaksi kyse on ikivanhoista, jo ammoinkin luonnollistuneista synestesiasta perustuvista metaforista: ilmassa olevaa sameutta kuvataan »suminaksi», hämähäyryttä »huminaksi, hyminäksi» jne.²³

Myös sellaiset abstraktimpia mentaalaisia prosesseja kuvaavat sanat kuin *aavistaa*, *oivaltaa*, viron *aimama* jne. ovat voineet kehittyä osaksi konkreettisiin aistihavaintoihin liittyvien assosiaatioiden kautta. Ainakin osaksi näiden synty perustuu kuitenkin myös toisenlaisiin semanttisiin kehityskulkuihin. Lähtökohtana ovat ilmeisesti olleet lekseemit, joiden merkityksenä on ollut 'hengitys(ilma tai -ääni)'. Tällaiset alkuaan fysiologista prosessia (ilmavirtausta ja siihen liittyvää ääntä) kuvanneet sanat tai niiden johdokset ovat siirtyneet merkityksensä (myös) 'elämää, elossa olemista; sielua, persoonaa, animaa tjs.'

²¹ Kettunen 1929. — Merkityksestä 'kipu, polte' voi kehittyä edelleen 'pakottava tarve, halu', ks. Kettunen 1936, Hakulinen 1974.

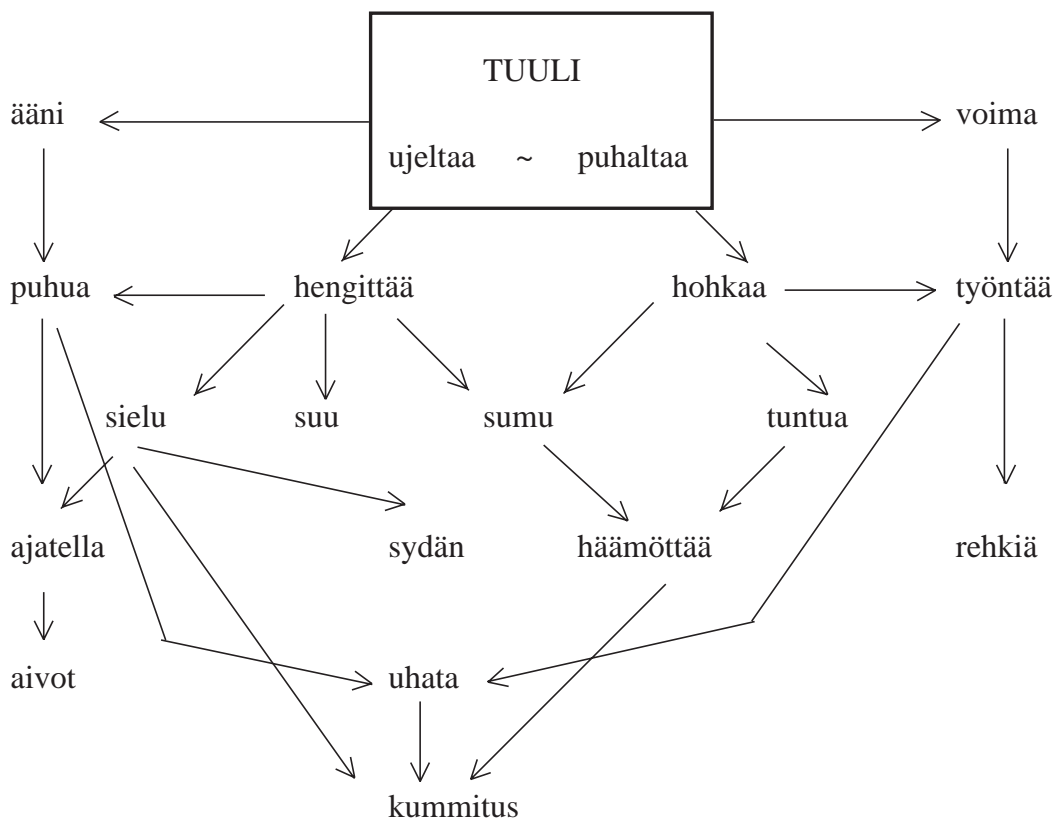
²² Tästä synestesiaksi nimitetystä kielen ilmiöstä ks. E. Itkonen 1966: 371–372.

²³ Vrt. Onikki 1996: 265–266.

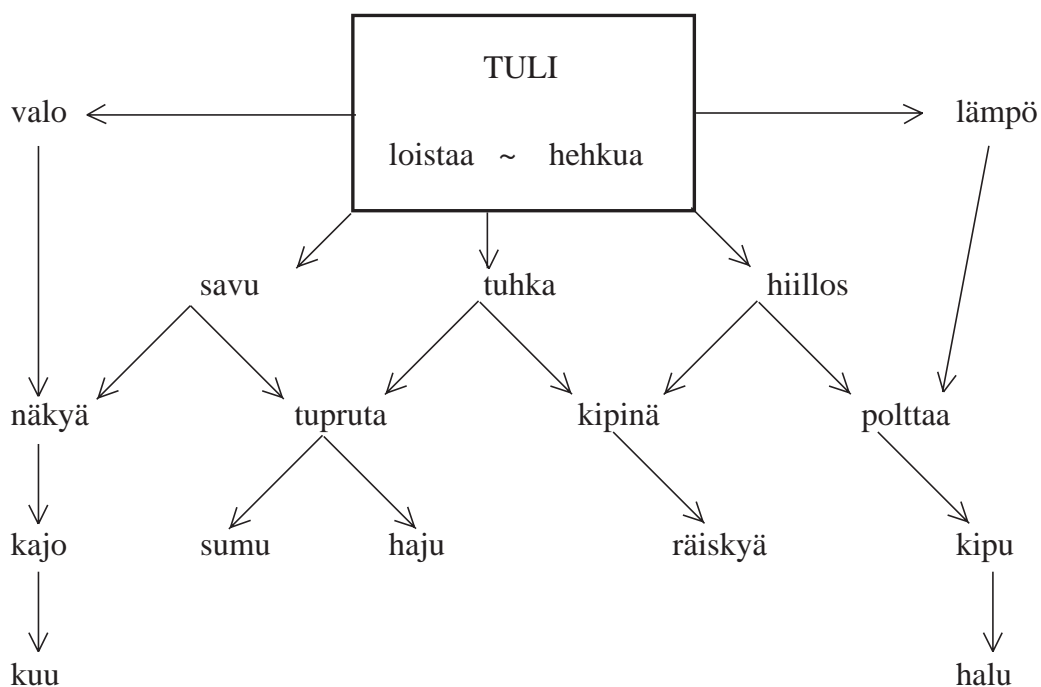
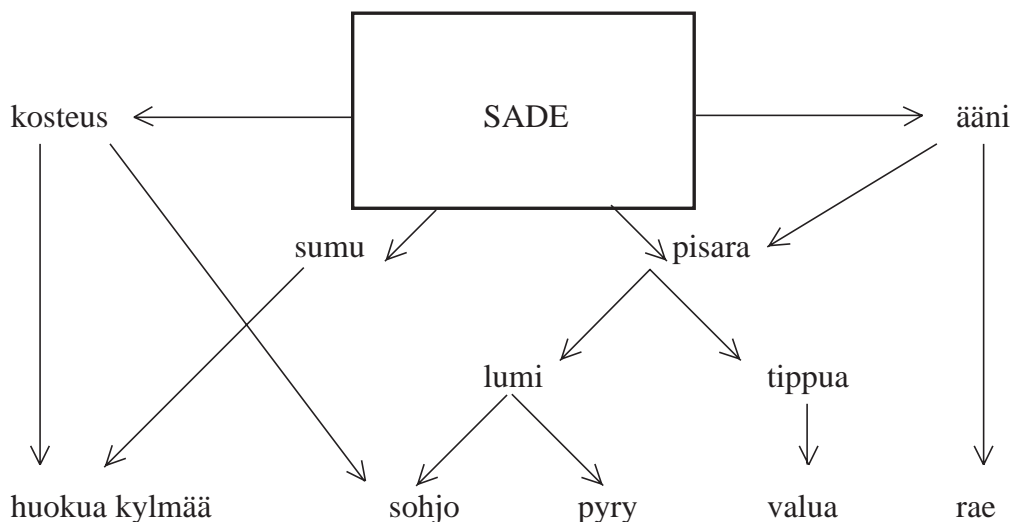
samoin kuin peruselintoimintojen ja mentaalisten toimintojen kannalta olennaisia tai sellaisiksi uskottuja elimiä.

Toisin kuin SKES s.v. *vaimo* ja UEW s. 809 esittävät, suomalais-volgalaisen **vajmV*-sanueen alkuperäisin merkitys ei ilmeisesti ole ollut 'sydän', josta mokšamordvassa ja virossa olisi kummassakin erikseen kehittynyt merkitys 'henki, sielu; (mordvassa myös:) hengitys, hengenveto', vaan semanttisen kehityksen suunta on päinvastainen. Väittämää tukee kaiken edellä esitetyn lisäksi se, että mokšamordvan sana kuuluu synkronisestikin samaan sanueeseen kuin verbit *vajmams* 'rauhottua, levätä', *vajməsəms* 'levähtää, hengähtää'.²⁴ Samaan *vajC*-sikermään voi kuulua myös 'maksaa' merkitsevä saamen *vuovâs*, joka periaatteessa voisi palautua asuun **vajveš*, -s. Tämä saamen sana voisi vaihtoehtoisesti palautua myös asuihin **ajves*, **ojveš* tjs., jolloin sen lähempiä etymologisia sukulaisia olisivat edellä (s. 510) käsitellyt $\sqrt{aiC}$ - tai $\sqrt{oiC}$ -sikermiin kuuluvat sanat suomen *aimo*, *aivo*, *oimi* ja *oiva* lähi- ja etävastatineinen. Taustalla olisi kaikissa tapauksissa merkityksen kehitys **'sielun paikka ruumiissa' < *'sielu, henki, hengitys'*.

Tarkastelun kohteena olevien sanaperheiden historiallis-semanttisia suhteita voi yrittää hahmotella seuraavanlaisten semanttisten kaavioiden tai assosiaatioverkkojen avulla. Kaavioiden tarkastelussa on huomattava, että ne ovat tasoon piirrettyjä moniulotteisen semanttisen avaruuden fragmentteja ja esittävät sellaisina vain pienen osan tarkasteltavana olevien käsitteiden semanttisista kytköksistä. Kaavioiden keskipisteiksi tai lähtökohdiksi on valittu kolme meteorologista ilmiötä: 'tuuli', 'sade' ja 'tuli'.

²⁴ Merkityksen 'levätä' < 'hengittää' suhteen vrt. suomen *hengähtää*, saamen *vuovâsttit* 'levähtää' (s. 510), viron *puhkama* 'levätä' ja venäjän *otdyhat* 'levätä', *otdohnut* 'levähtää'.

Suomen kielen ja sen taustalla olevien (rekonstruoitujen) kantakielitasojen (perus-)sanavartalot voidaan synkronisesti ryhmitellä äännerakenteensa perusteella joukoiksi, joiden jäsenet eroavat toisistaan vain tietyssä positiossa olevan foneemin osalta. Esimerkiksi sana *purskahtaa* kuuluu samaan *Curskahtaa*-sanojen joukkoon kuin (Lönnr.) *murskahtaa* ja samaan *pVrskAhtAA*-sanojen joukkoon kuin *pyrskähtää*. Vastaava suhde on sanalla *puru* sanoihin *muru* ja *pyry* ja sanalla *purina* sanoihin *murina* ja (Lönnr.) *pyrinä*. Sanat *purskahtaa* ja *pulaskahtaa* kuuluvat *puCskahtaa*-sanojen joukkoon, ja samanlainen suhde vallitsee sanojen *purina* ja *pulina* kesken. Kokonaan toinen kysymys on tietenkin, haluammeko antaa tällaisille ryhmille jonkin aseman kielen sanojen (synkronisten tai diakronisten) suhteiden kuvauksessa.

Ns. onomatopoeettis-deskriptiivisen sanaston esittelyssä (myös edellä olevat esimerkit kuulunevat yleisen käsityksen mukaan tähän sanaston lohkoon) tällainen ryhmittely on jo vanhastaan tavallista (vrt. Rytkönen 1940: 13, 23, 185; Rätsep 1956; Mäger 1959; Vär

1965; Kiviniemi 1971: 23–33; uudempia Veldi 1997; Koponen 1998a: 48–49; Jarva 1999), ja ainakin implisiittisesti sanojen äänteellinen läheisyys on tulkittu osoitukseksi niiden jonkinlaisesta (etymologisesta tai sananmuodostusopillisesta) sukulaisuudesta (näin lienee ymmärrettävä ainakin SKES:ssa ja SSA:ssa usein toistuva muotoilu »onomat.-deskr., vrt. – –»). Tässä artikkelissani (samoin kuin mm. väitöskirjani luvussa 4.1; Koponen 1998a: 51–58) pyrin osoittamaan, että äännerakenteen läheisyyteen perustuva ryhmittely voi valaista myös muun kuin (nykyisin) onomatopoeettis-deskriptiiviseksi tajutun sanaston syntyä tai alkuperää ja etymologisia tai sananmuodostusopillisia sukulaisuussuhteita.

Ilmaus »suomen *rähkä* 'rähjäinen ihminen jne.', viron *rähk* 'roju jne.' kuuluvat samaan *rVhk*-juurisarjaan kuin merkitykseltään läheiset suomen *rohka*, *röhkä* ja *rahka* ja samaan *rähC*-pesyeeseen kuin suomen *rähmä*» ei välttämättä väitä enempää, kuin minkä jokainen voi näitä sanoja tarkastelemalla itse havaita. Implisiittisesti se viittaa kuitenkin siihen, että sana *rähkä* on (synkronisesti ja/tai diakronisesti) näiden sekä muun muassa sanojen *rähkiä*, *rähistä*, *röhkä*, *röhistä*, *rohista*, *rahista* sukulainen. Diakronisesti etymologisesti tämä sukulaisuus voi olla primaaria (ts. sanan *rähkä* primaarit muodostimet ovat onomatopoeettinen (*räs̥* > ?) *räh*-juuri + *k*-laajenne + *ä*-vartalonvokaali jne.) tai sekundaaria. Sekundaaria sukulaisuus olisi esimerkiksi sanan *rähmä* kanssa siinä tapauksessa, että se olisi sanan *räämä* myöhäinen variantti ja sanan *rahka* kanssa siinä tapauksessa, että se olisi germaaninen laina (Nikkilä 1998b: 353–355). Kolmannenlaisesta sekundaarisesta (tai alkuaan astetta etäisemmästä) sukulaisuudesta olisi kysymys silloin, jos sikermän lekseemit palautuisivat osaksi **rVčC*- osaksi taas **rVšC*-tyyppisiin esiitämerensuomalaisiin formatiiveihin.

On yleisesti tunnettua ja tunnustettua, että äänteellisesti ja/tai semanttisesti läheiset sanueet herkästi vaikuttavat toisiinsa, modifioivat toistensa merkitystä ja/tai äänneasua ja suoranaisesti kontaminoituvat keskenään synnyttäen uusia itsenäisiä sanavartaloita, joiden sananmuodostusopillinen suhde kantasanueisiin on kielen kuvauksen kannalta ongelmallinen. Uusien sanojen tarkkaa syntytapaa ei aina ole etymologisen tutkimuksen avulla mahdollista todeta tai ainakaan sitovasti osoittaa. — Vrt. myös Hakulinen 1933a: 242–243; Rytönen 1940: 25; Häkkinen 1985: 108–110; Jarva 1996: 44–46.

On loogista olettaa, että samanlaista sanavartaloiden (t. juurten) kontaminoitumista on tapahtunut myös kielen varhemmissa kehitysvaiheissa. Kielikuntamme kantakieli-rekonstruktioissa esiintyy joukko sanavartaloita, jotka ainakin etymologisessa kirjallisuudessa mutta ilmeisesti myös todellisuudessa ovat kietoutuneet toisiinsa ja joiden jatkajat näyttävät välistä kuuluneen yksien ja välistä taas toisien sanojen etymologisiin lähisukulaisiin. Sanavartalot, joita tarkoitan, ovat Sammallahten rekonstruktiosysteemin mukaisesti seuraavat: (1) PFU **iṅā*- 'expose' (Sammallahti 1988: 542; = UEW 11: **aṅa*- 'lösen, öffnen' FU); (2) PFU **āṅi* 'mouth' (ibid.; = UEW 11: **aṅe* 'Öffnung' U); (3) PFU **āṅi* 'brain' (ibid.; = UEW 5: **aṅe* 'Schläfe' FW, ? FU); (4) PU **wāṅi*- 'breath' (ibid. s. 541; = UEW 252 **wajṅe* 'Seele, Atem' U). Sekä Sammallahten 1988 että UEW:n etymologiat perustunevat lähinnä²⁵ Björn Collinderin Fenno-Ugric Vocabulary -teokseen (FUV 1977: 24, 84, 85, 89).

²⁵ Sammallahti perustaa esityksensä myös artikkeliin Janhunen 1981.

Jos Sammallahten rekonstruktioit ovat oikeampia kuin UEW:n, itämerensuomen *ava(ta)* ja *aukko* olisivat historiallisesti kahteen eri ensi tavun vokaaliin palautuvan sanavartalon jatkajia. Vartaloiden 1 ja 2 etymologinen sukulaisuus, mikäli sellaisesta ylipäänsä haluttaisiin puhua, olisi ns. juurisarjasukulaisuutta: kumpikin vartaloista perustuisi juurisarjaan $\sqrt{V}\eta$ -; vartalo 1 olisi $\sqrt{i}\eta$ -juuren *â*-vartalo ja vartalo 2 $\sqrt{a}\eta$ -juuren *i*-vartalo. Jos taas oikeampia ovat UEW:n rekonstruktioit, puheena olevien vartaloiden etymologinen sukulaisuus on läheisempi. Vartalot 1 ja 2 olisivat tällöin juuriosaltaan ($\sqrt{a}\eta$ -) primaaristikin identtisiä. Olipa asia kummin tahansa, ainakin jo ns. varhaiskantasuomessa vartaloilla (tai näihin perustuvilla lekseemeillä) **aŋa-* (saamen *vuones*, itämerensuomen *ava-*), **aŋo-* (saamen *vuogŋot*, itämerensuomen *avo-*), *aŋe-š* (saamen *vuonâs*, suomen *a(a)ve*) on tällainen sanamuodostusopillinen suhde toisiinsa ollut.²⁶

Samantapainen suhde kuin edellä käsitellyn sanaparin *ava(ta)* ja *aukko* kesken näyttäisi vallitsevan myös saamen sanojen *vuoi'gŋâ* ja *vuoiŋâš* kesken, joista edellinen kaikkien kolmen mainitun lähteen mukaan edustaisi historiallisesti *w*-alkuista vartaloa 4 ja jälkimmäinen sen vokaalialkuista riimivartaloa 3. Rekonstruktion **wâjŋi-* (**wajŋe*) tueksi ei tosin ole esitettävissä varmaa aineistoa: kantasamojedin **wâjn-* ei vokaalinsa osalta ole tällaisen säännöllinen jatkaja (Janhunen 1981: 255–256), ja saamen *vuoi'gŋâ* sopii periaatteessa yhtä hyvin kumpaankin rekonstruktioon (3 ja 4). Sammallahten ja FUV:n tähän yhdistämä mokšamordvan *vajme* kuulunee joka tapauksessa myös viron *vaim-*sanan yhteyteen ja viittaa ensisijaisesti suomalais-volgalaiseen **wajmV*-asuun (UEW: 809; Keresztes 1986: 99; vrt. FUV 84). Periaatteessa ei ole mahdotonta, että sekä mordvan että itämerensuomen sanat perustuisivat kummallakin taholla erikseen tapahtuneeseen kehitykseen **ŋ > m*.²⁷ Toinen mahdollisuus on, että vartalo **wajmV* on rekonstruktion 4 suomalais-volgalainen »sivumuoto»; vartaloiden **wajŋV* ja **wajmV* suhde rinnastuu joka tapauksessa edellä (s. 510) puheena olleeseen vartaloiden **ajŋV* ja **ajmV* suhteeseen.

Riippumatta siitä, miten varmasti pystymme sanomaan, mihin konkreettiseen äänneasuun kukin nykykielten lekseemi palautuu, näyttää ilmeiseltä, että kielikunnassamme on jo varhain ollut motivaatioketjuun 'hengitys' – 'sielu, elämä, ajatus' – 'elin, jossa sielu sijaitsee' perustuva sanasikermä **ajmV ~ *wajmV ~ *wajŋV ~ [? *(v)ajvV > saamen *vuoiŋâs*, ks. s. 519] ~ *ojvV ~ *ojmV*. Sikermän varioivuus perustunee eri aikoina ja/tai kieliyhteisön eri osissa tapahtuneisiin kontaminaatio- tai muihin restrukturaatiokehityksiin (suffiksinvaihto, sanueesta tai pesyeestä toiseen siirtyminen), joiden yksityiskohdat eivät aineiston niukkuuden ja monitulkintaisuuden vuoksi ole rekonstruoitavissa.²⁸

Sen myöntäminen, että kantakieltenkin sanastossa on todennäköisesti ollut sanojen onomatopoeettisesta motivaatiosta ja muusta sikermien keskinäisestä vuorovaikutuksesta johtuvaa muuntelua enemmän kuin on ajateltu, ei tarkoita luopumista ns. äännelakien poikkeuksettomuuden (äänteellisen säännönmukaisuuden) vaatimuksesta kantakielten sanavartaloiden rekonstruoinnissa. Päinvastoin: kahden tai useamman sukukielen sanojen

²⁶ Sulkeissa olevat saamen ja itämerensuomen vartalot eivät välttämättä ole samojen varhaiskantasuomalaisen lekseemien suoranaisia jatkajia vaan samoista aineksista osaksi toisistaan riippumatta muodostettuja.

²⁷ Siinä tapauksessa saamen *vai' bmo* ainakin olisi vanha laina itämerensuomesta. Lainaan viittaa myös vokaalisuhte itämerensuomen *a* ~ saamen *a*. — Lainaoletusta ei suoranaisesti tue sanan semantiikka: vaikka kehitys 'sielu, henki' > 'sydän' on sinänsä mitä luonnollisin, epäselväksi jää, olisiko merkityksenmuutos tapahtunut jo itämerensuomessa (josta jälkimmäistä merkitystä nykyisin ei tunneta), vasta saamessa (josta taas edellistä merkitystä ei nykyisin tunneta) vai onko asia ymmärrettävä niin, että lainaus ja merkityksenmuutos ovat tapahtuneet samanaikaisesti (itämerensuomen **vaimo* 'henki' > saamen *vai' bmo* 'sydän').

voidaan suhteellisen varmasti olettaa palautuvan tarkalleen yhteiseen alkumuotoon vain siinä tapauksessa, että niiden äänneasut yksiselitteisesti viittaavat samaan lähtömuotoon. Milloin taas nykykielten äänneasut viittaavat jonkin äännesekvenssin osalta eri lähtömuotoihin, on metodisesti lähdettävä siitä, että kahtalaisuus palautuu jo kantakieleen. — Vrt. Ravila 1959: 182–183.

Pekka Sammallahti (1988: 537) rekonstruoii uralilaiseen kantakieleen sanan **kixi* 'moon', jonka jatkajia olisivat kantasamojedin **kij*, kantaugrin **kügi* ja suomalais-permiläinen **kuxi* t. **kuŋi* (= suomalais-volgalainen **kuŋe*). Toisaalta Sammallahtien oman teorian mukaan (1988: 485, 502, 523–524) vain kantaugrin muoto voisi olla hänen rekonstruoimansa uralilaisen asun säännöllinen jatkaja; ugrilaiset muodot sopisivat (ainakin osaksi ja tietyin varauksin) myös sellaisten formatiivien jatkajiksi, joiden keskuskonsonantti on ollut *-ŋ-*, *-w-*, *-j-* tai *-m-*. Ugrilaisten lisäksi myös mordvan ja itämerensuomen sanat ovat monitulkintaisia: itämerensuomen *kuu* voisi vaihtoehtoisesti palautua asuun **kuve* ja mordva jopa asuun **kume*, jos nimittäin ersämordvan murteiden *koŋ* olisi samanlainen sekundaari muoto kuin samojen murteiden *loŋ* < *lov* < **lume*; ks. Keresztes 1986: 68, 81. Jos edellä (sivulla 513) esittämäni käsitykset ovat oikeansuuntaisia, kantakielissä olisi jo hyvin varhain voinut olla rinnan sen tyyppisiä ilmauksia kuin »*ulkona on kirkas* **kuŋV* (ersämordvan *koŋ*), **kuwV* (?? suomen *kuva*), **kujV* (? viron *kuju*), **kumV* (suomen *kuma*)». Sammallahtien **kixi*-rekonstruktion »laryngaali» ei tämän tulkinnan mukaan ole uralilaisen kantakielen foneemi vaan samanlainen äännerakenteeltaan läheisten sanojen varioivaa osaa osoittava symboli kuin edellä käyttämäni symbolit *V* ja *C*.

EPILOGI JA APOLOGIA

Äänteellisesti ja semanttisesti toisiaan muistuttavien sanojen yhdistäminen Lauri Hakulisen tapaan toistensa etymologisiksi sukulaisiksi (sanaperheiksi eli sikermiksi) ilman, että niiden äännesuhteita oli mahdollista ns. äännelakien avulla tyydyttävästi selittää, herätti tuolloin huipussaan olleen nuorgrammaattisen tutkimussuunnan kiivaan vastustuksen. Kokonaan uusi tällainen lähestymistapa ei toki ollut: ovathan tämääntapaisia sanavertailuja täynnä jo 1800-luvulla ilmestyneet kielikuntamme ensimmäiset etymologis-vertailevat sanakirjat MUSz ja VW. Historiallisen kielitieteen metodit olivat noista ajoista ratkaisevasti kehittyneet, ja usko uusien oppien ylivoimaisuuteen ja kykyyn selittää kielen koko historia oli vankkumaton. Erityisesti fennougristiikassa nuorgrammaattisen metodin perusteeksi vakiintui äännelakien poikkeuksettomuuden lisäksi käsitys suomalais-ugrilaisesta (uralilaisesta) kantakielestä typologisesti agglutinatiivisena kielimuotona, jossa

²⁸ Vrt. Laakso 1997: 208. — Spekulaatiivisuudestaan huolimatta ansaitsee ehkä alaviitekommentin kysymys vartaloiden t. juurten $\sqrt{aŋ}$ - (saamen *vuones* jne.) ja $\sqrt{ajŋ}$ - (suomen *aivo* jne.) suhteesta toisiinsa. Näiden ainakin itämerensuomessa toisiinsa kietoutuneiden vartaloiden (vrt. suomen *aavistaa* ja *aivistaa*) yhteinen kehitys voisi juontua paljon vanhempiin aikoihin. Olisi nimittäin mahdollista ajatella, että jälkimmäinen olisi kontaminaatio kahdesta yksinkertaisen keskuskonsonantin sisältävästä juuresta $\sqrt{aŋ}$ - ja $\sqrt{aj}$ -. Jälkimmäisen yhteyteen voisivat kuulua suomen *aju*, *ajatella* (vrt. SSA) — ja *ajaa*, jos nimittäin viimeksi mainitun alkuperäistä motivaatiota ('henkiä, huokua tjs.') kuvastavat mm. sellaiset käyttötavat kuin viron *ahi ajab suitsu välja* 'uuni savuttaa', (Wied.) *suits ajab tuppa* 'der Rauch dringt in die Stube'; sanan nykyisin yleisin merkitys 'karkoittaa' olisi kehittynyt toisaalta merkityksestä 'työntää' ja toisaalta sanan vanhimmasta onomatopoeettisesta merkityksestä 'äänellä, huutaa' (vrt. myös Hakulinen 1933a: 23).

sanojen (ainakin nominien ja verbien) muodostimina ovat vokaaliloppuiset kaksitavukannat (perusvartalot) ja niihin liittyneet johtimet. Perusvartaloilla ei tämän näkemyksen mukaan — ainakaan yleensä — ole sananmuodostusopillista suhdetta toisiinsa, eikä niiden syntytapaa tai ilmaantumista (kanta)kieleen periaatteessa ole mahdollista selittää (muuten kuin lainaksi kontaktikielistä).

Vaikka Hakulinen väitöstehtävänsä (1933b: 302) polemisoi aikalaistensa »uskoa äänneopin pseudomatematiikkaan», hänen sananmuodostusopilliset pohdintansa noudattelevat varsin tarkkaan valtalinjaa. Sanajuurista, painollisen tavun vokaalien vaihteluista tai (kanta)sanojen (onomatopoeettisesta) motivaatiosta Hakulinen ei väitöskirjassaan puhu, mutta kylläkin — jo tuolloin ja edelleenkin yleiseen tapaan — affektiivisuuden tai deskriptiivisyyden aiheuttamasta äänneasun horjunnasta. Metodologisesti »vanhentunut» juurioppi olikin niin huonossa huudossa, ettei tällaiseen tuohon aikaan ja vielä paljon myöhemminkään syyllistynyt kuin Ahti Rytkönen, ja hänkin tunnetuin seurauksin.²⁹

Hakulinen siis varoo väitöskirjassaan visusti ottamasta kantaa tarkastelemissaan sanaperheiden perimmäiseen syntytapaan (sanaperheen varianttien keskinäisiä suhteita hän kyllä pohtii). Tältä kannalta mielenkiintoisia ovat Hakulisen myöhemmän teoksen Suomen kielen rakenne ja kehitys sisältyvät luvut Deskriptiivisanat (1946: 15–; 1979: 325–) ja Sanaston omaperäinen tahaton kasvu (1946: 60–; 1979: 383–). Jälkimmäisen luvun alussa hän ottaa (Otto Jespersenin suulla) kantaa ns. glottogonisten eli kantasanojen syntyä koskevien pohdiskelujen kielitieteelliseen salonkikelpoisuuteen ja viittaa Ahti Rytkösen *tm*-tutkimukseen. Viittaus lienee käsiteltävä (varovaisen) myönteiseksi kannanotoksi myös Rytkösen tutkimusta kohtaan, semminkin kun Hakulinen myös deskriptiivisanastoa esitellessään viittaa useammankin kerran tähän Rytkösen teokseen. Sanaston syntyä ja kehitystä koskevien pohdintojen kannalta huomionarvoisia ovat edelleen deskriptiivisanaston esittelyyn sisältyvä jakso virkkeestä »Tältä kannalta on kiintoisaa esimerkiksi, että seuraavanlaiset nykyisin epädeskriptiiviset sanat voidaan osoittaa alkuperältään ekspressiivisiksi:» (1979: 329) virkkeeseen »Tähän tapaan saattavat varmaan monet nykykielen »normaalit», epädeskriptiivisiksi käsitetyt sanat juontaa juurensa esihistoriallisesta, tutkimuksen ulottumattomiin painuneesta äännesymboliikasta» (1979: 330–331) ja sanaston kasvua käsittelevässä luvussa (3. painoksesta alkaen; 1979: 398–) oleva toteamus: »Ainakin osittain eri asia kuin kontaminaatio saattaa olla takana siinä, toistaiseksi aivan puutteellisesti tunnetussa ilmiössä, että merkitykseltään toisiaan jotenkin muistuttavat kielen sanat usein myös muodoltaan ovat jossakin suhteessa toistensa kaltaisia. Vrt. esim. *harsia* : *kursia* : *parsia*, *katkaista* : *ratkaista*, *kulkea* : *polkea* – –.»

Vaikka olen edellä pyrkinyt todistelemaan, että tässä soveltamani onomatopoeettis-deskriptiivisiin sanajuriin perustuva sananselitysmetodi ainakin joissakin suhteissa noudattelee myös Lauri Hakulisen käsityksiä ja kannanottoja, en tietenkään voi ottaa mitään kantaa siihen (sinänsä täysin spekulatiiviseen) kysymykseen, missä määrin Lauri Hakulinen katsoisi voivansa yhtyä artikkelini yleisperiaatteisiin tai yksityiskohtiin. Ensinnäkin on mahdollista, että Hakulinen yhtyisi pikemmin siihen nykyisten sanaston alkuperän tutkijoiden parissa enemmän tai vähemmän vallitsevaan käsitykseen, että myöhempi

²⁹ Ks. Anttila 1976, Tainio 1995, Koponen 1998a: 50. — Rytkösen *tm*-tutkimuksessa (ainakin siinä muodossa kuin se vuonna 1940 ilmestyi) on toki muita(kin) heikkouksia, joten juurioppi ei liene ollut ainoa syy siihen, etteivät ennakkotarkastajat katsoneet voivansa myöntää sille painolupaa yliopistollisena väitöskirjana.

tutkimus on osoittanut monet hänen tutkimukseensa sisältyvistä sanoista lainalähtöisiksi. Sittemmin lainasanoiksi epäiltyjä (tai todistettuja?) ovat ainakin seuraavat³⁰: *aamu*, *ahkera* (Nikkilä 1998b: 228), *aimottaa*, *hakara* (Nikkilä 1988: 15), *havaita*, *huutaa*, *huuma*, *häivä*, *kumottaa*, *kuuma* (Koivulehto 1992: 185), *soikea* (Nikkilä 1992: 119–120), *soimata* (ibid.), *uhma* (Hofstra 1990: 246–48), *uumoilla* (Kiparsky 1975: 181). Ja vaikka Hakulinen ei olisikaan valmis luopumaan omista sananselityksistään³¹, hänen yleinen arvionsa tarkastelutavastani saattaisi jopa olla samansuuntainen kuin Jorma Koivulehdon, jonka mukaan (1998: 427) metodilleni on tyypillistä sinänsä oikeiden faktojen (kuten että suomessa on vokaalivaihteluun perustuvia onomatopoeettisia verbiketjuja) yhdistäminen epäloogisesti ja käyttäen *ad hoc* -oletuksia.

Oma käsitykseni on kuitenkin edelleen (vrt. Koponen 1997, 1998c) se, että kysymystä omaperäisen ja lainasanaston suhteesta ei voi ratkaista selvittämättä ensin, millä muilla tavoilla kuin lainaamalla kielemme sanasto sen eri kehitysvaiheissa on kasvanut, samoin kuin että Hakulisen väitöskirja on tämän kysymyksen kannalta sekä aineistonsa että metodinsa kannalta urauurava työ. Toisenlaista koulukuntaa edustavista tutkijoista poiketen en pidä alkuperänselitystä »omaperäinen, alkuaan deskriptiivinen sanue, vrt. – →» mitenkään huonona ja vieraaseen originaaliin perustuvaa alkuperänselitystä sen parempana³² — ainakaan jos lainaetymologian perusteluna käytetään sitä, ettei sanalle voida muutamaakaan selitystä antaa.

³⁰ Lähdeviitteettömien osalta ks. SSA ja/tai LÄGLOS, joissa myös kannanottoja lainaetymologioiden todennäköisyyteen; sanojen *soikea* ja *uhma* osalta vrt. toisaalta myös Nikkilä 1998a. — Muita tässä artikkelissa käsittelemiäni sanoja, joille muut tutkijat ovat esittäneet lainaetymologioita, ovat *ahava*, *ajaa*, *ha(a)ra* (Koivulehto 1991: 99), *haiven*, *haja*, *hakea*, *hako*, *halu*, *huokua*, *huu*, *hämärä* (Koivulehto 1997: 162), *kuva*, *pura* ja *vihta* (Katz 1988: 11).

³¹ Sanan *havaita* Hakulinen ainakin selittää omaperäiseksi vielä Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen 4. painoksessa (1979: 402). — Tulkinnanvaraisempi on Hakulisen kanta Koivulehdon samassa artikkelissa esittämään toiseen etymologiaan, nimittäin sanojen *halu(ta)* ja *halata* germaaniseen alkuperään. Koivulehto (1974:124) päättää kirjoituksensa seuraavasti: »Lisäyksenä mainitsen, että prof. Hakulinen on myöhemmin minulle suullisesti ilmoittanut päätyneensä — tietämättä tässä esittämästäni yhdistelmästä — *halu*-pesyeestä aikaisemmin esittämänsä etymologian uudelleenarviointiin (artikkeli ilmestyy prof. Matti Kuusen juhlakirjassa, KV 54, 1974). Hänen mukaansa tässä esittämäni germ. alkuperä sopii hänen omaan tulokseensa. Päinvastoin kuin Y. H. Toivonen katsoo Hakulinen myös verbin *halata* 'syleillä' kuuluvan tähän, joten tässäkin kohden on kaksi erillistä tutkimusta toisistaan tietämättä päätyneet samaan tulokseen.»

Mainitussa artikkelissa Hakulinen on todellakin Koivulehdesta tietämättä päätyneet samaan käsitykseen sanan *halata* 'syleillä' kuulumisesta *halu*-sanueen yhteyteen. Sanueen alkuperästä Hakulinen antaa artikkelissaan saman selityksen kuin aiemminkin ja esittää sen tueksi vielä uusia perusteluita. Artikkelin lopussa on seuraava korrehtuurilisäys: »Kun edellä oleva oli jo ladottuna, sain tietää, että Jorma Koivulehto on Virittäjään 1974 julkaistavaksi antamassaan tutkielmassa sivumennen perustellut käsitystään, että *halata*: *halajaa* 'haluta, himoita, kaivata' saattaa olla vanha laina, verrattavissa germ. verbiin **halō(ja)n* (nykysaksan *holen* 'noutaa'), alkuaan 'temmata, vetää (puoleensa), raastaa'. Jos tämä uusi oletus pätee, mikä ei liene mahdotonta, ims. sanueelle on täytynyt suhteellisen varhain eriytyä merkitys 'kipu', 'pakottaa' tjs. eikä tämän lainaselityksen tarvitsisi olla ristiriidassa sen käsityksen kanssa, että *halu(ta)* ja 'syleilemistä' merkitsevä *halata* kuuluvat etymologisesti yhteen. Ims. sanueen vanhin merkitys tällöin kuitenkin tuskin olisi ollut "tuliperäinen", kuten Kalevalaseuran vuosikirjassa 22 (v. 1942) oletin. Vaikea olisi siinä tapauksessa myöskään liittää alussa mainittua 'sytyttämistä' merkitsevää liivin verbiä tähän yhteyteen.» — Vrt. Hakulinen 1979: 406: »Kyseessä voi olla germaaninen lainasana.»

³² Vrt. Sirkka-Liisa Hahmon (1998) arvostelua SSA:n 2. osasta (harvennus EK): »Sehr viele Wörter sind mit einem Stempel "deskriptiv" versehen worden. Ich kann mich aber nicht dem Eindruck entziehen, daß die Autoren ab und zu in Ermangelung einer b e s e r e n Lösung ohne weitere Überlegung zu dieser Qualifikation gegriffen haben.» — Väärinkäsitysten välttämiseksi todettakoon, että kaikki SSA:n artikkelit eivät (välttämättä) vastaa minun käsityksiäni eikä kaikki tässä kirjoituksessa esittämäni (välttämättä) vastaa SSA:n toimituksen kantaa.

Kuten sanottua, en väitä, että Lauri Hakulinen sen enempää kuin muutkaan itsenäisesti ajattelevat kielentutkijat olisi valmis kritiikittä hyväksymään kaiken edellä esittämäni. Lauri Hakulisen väitöskirjan saaman vastaanoton perusteella ei kuitenkaan liene liian uskallettua väittää, että hänkin empimättä yhtyisi sanoihin, jotka hänen tuleva vastaajittajänsä Lauri Kettunen jo vuonna 1925 kirjoitti kiistellessään tieteenalamme kysymyksistä oman aikansa ehdottoman auktoriteetin E. N. Setälän kanssa: »Ei ole kiellettävissä, että asiallinen polemiikki on tehokkaimpia tieteen edistämisen keinoja. Niin ollen ei sitä kukaan tietensä edusta huolehtiva tutkija ole oikeutettu tarpeen tullen välttämään — ei silläkään uhalla, että se hänelle tuottaisi, kuten valitettavasti usein on laita, henkilökohtaisia ikävyyksiä.» (Kettunen 1925: 63.)

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopieettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. – Virittäjä 80 s. 126–132.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Moniste. Helsinki 1982–1983.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn 1994–.
- ESA = Emakeele Seltsi Aastaraamat. Tallinn.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- FUV = Björn Collinder, Fenno-Ugric Vocabulary. Second Revised Edition. Hamburg–Uppsala 1977.
- HAAVIO, MARTTI 1959: Lauri Hakulinen. – Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959 s. 9–27. Helsinki.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1998: [Arvostelu teoksesta SSA 2.] – Kratylos. Kritisches Berichts- und Rezensionorgan für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft 43 s. 216–218. Wiesbaden.
- HAKULINEN, LAURI 1933a: Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. Sonderabdruck aus Studia Fennica 1 [= Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology 1:2. Helsinki 1934].
- 1933b: Hans Sperberin merkityso pillisista periaatteista. – Virittäjä 37 s. 292–302.
- 1934: Professori F. Äimän arvostelun johdosta. – Virittäjä 38 s. 372–373.
- 1941: Meteorologisten sanojen merkityso pillia I, II. – Virittäjä 45 s. 157–181, 338–359.
- 1942a: Meteorologisten sanojen merkityso pillia III. – Virittäjä 46 s. 47–60.
- 1942b: Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityso pillien kehityksen tuntemiseen [I]. – Virittäjä 46 s. 256–267.
- 1945: Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityso pillien kehityksen tuntemiseen [II]. – Virittäjä 49 s. 198–200.
- 1946: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen osa. Sanasto- ja lauseo pillia. Helsinki.
- 1950: Bedeutungsgeschichtliches. – Toivonen s. 189–205.

- 1974: *Haluta ja halata*. – Sampo ei sanoja puutu. Matti Kuusen juhlakirja. Kalevalaseuran vuosikirja 54 s. 102–111. Porvoo – Helsinki.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- HOFSTRA, TETTE 1990: Germanisch-ostseefinnische Lehnwortforschung aus germanistischer Sicht. – László Jakab et al. (toim.), Congressus septimus internationalis Fennougristarum. Debrecen 27. VIII. – 2. IX. 1990. Sessiones sectionum dissertationes linguistica [3 B].
- HÄKKINEN, KAISA 1983: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- 1985: Suomen kielen sanaston historiallista taustaa. Fennistica 7. Åbo Akademi. Suomen kielen laitos. Turku.
- 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- ITKONEN, T. I. 1918: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja [I]. – SUSA 32:3.
- 1928: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja II. – Juhlakirja Yrjö Wichmannin kuuksikymmenvuotispäiväksi s. 26–56. SUST 58.
- ITKONEN, TERHO 1987: Erään vokaalivyöhyden selvittelyä. Pitkän vokaalin lyhenemistä vai lyhyen pitenemistä *h*-loppuisessa ensi tavussa? – Virittäjä 91 s. 164–208.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – SUSA 77(:9) s. 219–274.
- JARVA, VESA 1996: *Kalkkala kalkkaa* – etymologian ongelmia. – Seppo Pekkola (toim.), Kuuskymppinen. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 38 s. 42–57. Jyväskylän yliopisto.
- 1999: Suomen murteiden *kVlk(k)Vr*-sanasto. – Seppo Pekkola (toim.), Penttilän–Rytkösen juhlakirja 1999. Jyväskylän yliopiston suomen laitoksen julkaisuja (tulossa).
- JUSL. = Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Coottu Daniel Jusleniuxelda. Stockholm 1745.
- KATZ, HARTMUT 1998: *perkele!* Zu den germanischen Lehnwörtern im Ostseefinnischen. – UAJb NF 8 s. 8–13.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus 2. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- KETTUNEN, LAURI 1925: Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksissä. – Virittäjä 29 s. 63–74.
- 1929: *Valo* 'kipu' germaaninen laina? – Virittäjä 33 s. 229–231.
- 1936: Suom. *halu, haluttaa*. – Virittäjä 40 s. 223–224.
- 1960: Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925–1960. Helsinki.
- KIPARSKY, VALENTIN 1975: Russisches im Schriftfinnischen — eine ergiebige Ährenlese. – FUF 41 s. 180–187.
- KIVINIEMI, EERO 1971: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilö- ja paikannimet. SKST 295.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja. LSFU 16. 1968–.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KOIVULEHTO, JORMA 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – Virittäjä 78 s. 111–127.
- 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 566. Wien. ▷

- 1992: Der Typus *palje* 'Blasebalg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen. – SUSA 84 s. 163–190.
- 1997: Were the Baltic Finns »club-men»? On the etymology of some ancient ethnonyms. – Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (toim.), You name it: Perspectives on onomastic research s. 151–169. *Studia Fennica Linguistica* 7. SKS, Helsinki.
- 1998: *Puhdas ja Suomi*. – *Virittäjä* 102 s. 425–433.
- KOPONEN, EINO 1995: Sanapähkinöitä tutkijan kämmenellä. – *Sananjalka* 37 s. 213–224.
- 1996: *Kirkko ja paasto* – Itämeren alueen kulttuurihistorian kysymyksiä kahden lainasanan valossa. – Sirkka-Liisa Hahmo ja Osmo Nikkilä (toim.), Vieraan ymmärtäminen. Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista s. 91–104. SKST 656.
- 1997: Puhdasta puhetta? – *Virittäjä* 101 s. 440–442.
- 1998a: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230.
- 1998b: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoriaa. – *Virittäjä* 102 s. 413–416.
- 1998c: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – *Virittäjä* 102 s. 435–437.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa. Suomi 181.
- LAAKSO, JOHANNA 1997: Neue Perspektiven für die Grundsprachenforschung? – FUF 54 s. 205–213.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: Yhteissaamelainen sanasto. SUST 200.
- LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae. Helsinki.
- LyS = Lyydiläismurteiden sanakirja. LSFU 9. 1944.
- LÄGLOS = Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra und Osmo Nikkilä. Bd I: A – J 1991. Bd II: K–O. 1996. Amsterdam.
- Lönnr. = Elias Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Helsinki 1874–1880.
- MUSZ = József Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest 1873–81.
- MÄGER, M. 1959: Onomatopoeetilisest sõnavarast eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2 s. 522–526. Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Eesti NSV Kirjanike Liidu ajakiri. Tartu.
- MÄGISTE, JULIUS 1949: Etymologisia pikkuhuomioita. – *Virittäjä* 53 s. 208–216.
- 1950: Fi.-estn. *nuha, noha, nohu, nuhu, nohi* 'Schnupfen' und est. *päri* 'Schafbock' und die ostseefi. onomatopoeetischen Nomina auf -ä, -a, -u und (estn.) -i. – Toivonen s. 207–218.
- 1959: Suomalais-virolaisia sanavertailuja. – *Virittäjä* 63 s. 321–330.
- NIKKILÄ, OSMO 1988: Zur Herkunft einiger ostseefinnischer Nomina auf -ra. – UAJb NF 8 s. 14–17.
- 1992: Germanisches *swa- und *swai- im Finnischen. – László Honti et al. (toim.), Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slawischen Sprachraum s. 117–123.
- 1998a: *nop-ea* → *nopsa*, *sel-keä* → *selvä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Urho Määttä ja Klaus Laalo (toim.), Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista. *Folia Fennica & Linguistica* 21 s. 77–101. Tampereen yliopiston suomen

- kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1998b: Suomen *hk* germaanista *g*:tä vastaamassa. – Riho Grünthal ja Johanna Laakso (toim), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexigenarii* 16. V. 1998 s. 350–359. SUST 228.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. – *Virittäjä* 100 s. 259–267.
- PAASONEN, HEIKKI 1896: Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan. [= *Suomi* 3:13: 4 1897].
- RAVILA, PAAVO 1959: Kantakieli kielihistorian peruskäsitteenä. – *Virittäjä* 63 s. 181–189.
- RYTKÖNEN, AHTI 1940: Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Jyväskylä.
- RÄTSEP, HUNO 1956: *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. – *ESA* 2 s. 74–91.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages with Special Reference to Samoyed, Ugric, and Permic. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences* s. 478–554. Leiden.
- SIRO, PAAVO 1949: Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa kielissä. Ilmausyhteyksiin pohjautuva merkityso pillinen tutkimuskoe. SUST 93.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. LSFU 12:1–6. 1955–1978.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. KKTKJ 36. Helsinki 1985–.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. 1. A–K 1992. 2. L–P 1996. SKST 556. KKTKJ 62.
- Suomi = Suomi. [Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki.
- SVJa = М. И. Зайцева – М. И. Муллонен, *Словарь вепсского языка. Академия Наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. Издательство «Наука», Ленинград 1972.*
- TAINIO, LIISA 1995: Ahti Rytönen kielentutkimuksen työmaalla. – *Virittäjä* 99 s. 437–445.
- TOIVONEN, Y. H. 1938: Suomen kielen etymologisen sanakirjan näyteartikkeleita. – *Virittäjä* 42 s. 335–342.
- Toivonen = *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Y. H. Toivonen sexagenarii die XIX mensis ianuarii anno MCML.* SUST 98.
- UAJb NF = *Ural-Altäische Jahrbücher. Fortsetzung der »Ungarischen Jahrbücher«.* Neue Folge. Wiesbaden.
- UEW = Károly Rédei, *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Wiesbaden 1988.
- VELDI, ENN 1997: Some typological characteristics of Estonian onomatopoeitic formations. – Mati Ereht (toim.), *Estonian: Typological Studies II.* Tartu ülikooli Eesti keele õppetooli toimetised 7 s. 220–238. Tartu.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. KKTKJ 33. Helsinki 1985–.
- VW = *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen* von Dr. O. Donner 1–3. Helsingfors 1874–1888.
- VÄRV, VALVE 1965: Ühest onomatopoeetilisest verbiperest eesti kirjakeeles. – *ESA* 11 s. 49–57.
- Wied. = *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch* von Dr. Ferdinand Wiedemann. Zweite vermehrte Auflage. St-Petersburg 1893.
- ÄIMÄ, F. 1934: [Arvostelu teoksesta HAKULINEN 1933a] – *Virittäjä* 38 s. 80–85.

DIE ETYMOLOGIE DES OSTSEEFINNISCHEN METEOROLOGISCHEN WORTSCHATZES IM LICHTE DES MATERIALS DER DISSERTATION VON LAURI HAKULINEN

Die von der Hauptrichtung der zeitgenössischen Forschung abweichende Dissertation Lauri Hakulinens »Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen« rief bei ihrem Erscheinen 1933 auch heftigen Widerstand hervor und wurde nach einem langwierigen Prozeß mit der niedrigsten Note angenommen. Im Artikel werden die 13 in Hakulinens Dissertation behandelten Wortfamilien im Lichte der gegenwärtigen etymologischen Forschung neu beurteilt. Als Ausgangspunkt der Analyse dient die Hypothese des Autors, nach der der meteorologische Wortschatz (gleich dem autochthonen Wortschatz unserer Sprachfamilie im allgemeinen) auf onomatopoetisch-deskriptiven Wurzel(serie)n, deren Kontaminationen und anderen Weiterbildungen basiert.

Außer den wortbildungsmorphologischen Verhältnissen des ostseefinnischen Wortschatzes wird den Verhältnissen des Ostseefinnischen und des Lappischen spezielle Aufmerksamkeit gewidmet. Anhand einer historisch-semantischen und wortbildungsmorphologischen Analyse werden folgende finnische und lappische Wörter als etymologische Entsprechungen nachgewiesen (die finnischen und lappischen Lexeme können allerdings auch aus identischen Bestandteilen parallel gebildet sein): fi. *aave* 'Gespenst; Ahnung' ~ lp. *vuonâs* 'Maulkorb (eines Hundes)'; fi. (alt u. dial.) *aivistaa* 'ahnen, voraussagen' ~ lp. *vuoinâstit* 'ausruhen, Atem holen'; fi. *haiven* 'dünnes Haar' ~ lp. *suoivâ(n)* 'Schatten'.

Der Autor wiederholt seine Auffassung, daß die vorherrschende Auffassung über den großen Anteil der Lehnwörter unter dem (ostsee)finnischen (und allgemeiner finnisch-ugrischen) Wortschatz wenigstens zum Teil darauf beruht, daß die Entstehungs- und Entwicklungsprozesse des autochthonen Wortschatzes nicht bekannt sind — oder aber, daß die diesbezüglichen Forschungsarbeiten als ketzerisch ignoriert oder abgelehnt werden. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Finnisch-ugrisches Seminar der Georg-August-Universität,

Theaterstraße 14,

37073 Göttingen

Sähköposti: *ekopone@gwdg.de, eino.koponen@domlang.fi*